

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVII. évf.

1902. Május—Junius.

3-ik füzet.

Amerikai unitarismus.¹

Mint mindenütt a világ más részeiben, úgy Amerikában is azt hirdetik az unitáriusok, hogy az unitarismus történelmi eredete egyidejű az emberi léleknek az Isten egységéről való felfogásával. E felfogással találkozunk már a hindú védákban, melyeknek régisége túlhaladja történelmi ismeretünket. A zsidók szent irataiból nyomozni tudjuk, hogy miként emelkedtek ők a több istenben való hitről az egyetlen szellemi fensőbbség tudatára. A kereszténység három első százévében tisztán unitárius volt. A Márk evangéliumában, mely történelmi rendben a legelső, Jézusról csupán, mint isteni emberről van említés; az új testamentum többi könyvének keletkezési ideje és iránya pedig tisztán mutatja, hogy az istenség hármasságában való hit miként nyert határozottabb alakot, míg később Konstantin császár a niceaei zsinaton dogmává tette a Jézus istenségében való felfogást, melyhez aztán egy harmadik személy istensége is illesztetett.

Amerikába az első bevándorlók vitték be az unitarismust. Szelleme a reformatiónak, az egyéni itélet jogának szelleme volt. Az egyéni itélet joga és kötelessége vallásos dolgokban, az értelem uralma a legmagasabb birodalomban, hová csak emberi ész felhatholhat és az igazság fokozatos kijelentése -- a reformatio és az első bevándorlók hitének szelleme: ezek teremtették meg az amerikai unitarismust. Ez alapon a legelső unitárius egyház Bostonban alakult „King's Chapel” név alatt. Papja az akkori idők szelleméhez mért teljes szabadelvűséggel bírt, ki a régi püspöki egyház rítusát ez irányban megváltoztatta, s az egyházban ez a rítus áll ma is. A második egyházat Priestley József alapította Philadelphióban, az oxygén felfedezője, ki nézeteiért Angliából menekült Amerikába.

¹ Mills F. Benjamin: „Unitarism, Old and New“ San-Francisco, California, 1902.

A szabadelvű szellem azonban Új-Angliában hódított a legszélesebb körben. A legelső congregationalis egyházaknak nem volt semmi dogmájuk — s ma az új-angliai legtöbb orthodox egyház kezd e régi nyomra visszatérni. Bostonban a „déli congregationalis egyház“ — a legnevezetesebb mindenik között — már eltörölt minden kötelező tantételt, s a tagok egyszerű szövetséget kötnek arra nézve, hogy együtt munkálnak ama hitben, melyet mindnyájokban az isteni kijelentés vezérel. Minderre pedig nem volt szükséges semmi hivatalos határozat; a pap egyszerűen megváltoztatta beszédei szellemét, ennek nyomán a nép is lassankint hozzászokott a kötelező dogma nélküli valláshoz — és ma már Massachusettsben a legrégebb congregationalis egyházak unitáriusokká lettek. Bostonban nem nevezik magukat így, hanem „orthodox“ és „unitárius congregationalistáknak,“ mivel e szó arra vonatkozik, hogy maga a gyülekezet (congregatio) intézi az egyház ügyeit — s e tekintetben mindkettőnek majdnem egy a jelentése és hivatása. Bostonban, Salemben, Plymouthban, Newburyportban és az ezek körül fekvő helységekben minden egyház unitárius.

Amerikában az első vitatkozások a Jézus személye körül forogtak, s e részben mind az unitáriusok, mind ellenfeleik a bibliából merítették érveiket. Az első unitáriusok nem hivatkoztak az értelemre, hanem a szentírást, mint végső tekintélyt fogadták el. Hittek a Jézus istenségében, de nem tartották őt az Atyával egyenlőnek. A mint e viták a múlt százév elején mind hevesebbek lettek, azok, kik addig oly elszántan ragaszkodtak a szentírás tekintélyéhez, egyszerre azt kezdték: „Mi is az a szentírás, melyre mi hivatkozunk?“ És ime, úgy találták, hogy az ó- és új testamentum egyszerűen zsidó irodalom; s ennek nyomán épen, mint az unitárius, úgy a congregationalis és püspöki egyházak is kénytelenek föladni ez irodalom csalhatatlanságát. Természetesen ők sem tagadják meg egyes részekről az isteni ihletést, különösen a melyek az emberi nem eredetéről és végzetéről örök igazságokat jelentettek ki, — de teljes egészében ma már ott is megszűnt hatni régi varázslatos ereje.

Később a tudományok föllendülését és vívmányait csupán az unitáriusok üdvözölték örömmel. Az unitáriusok sohasem tekintették a tudományt a vallás szolgájának, hanem kiegészítő részének, mely különösen az evolutio tanával tett nagy szolgálatot az emberi nemnek. S csodálatos, hogy e tan más egyházakban a leghevesebb

ellenzésre talál — holott annak igazságai a régi theologiai gondolkodásnak teljesen új irányt szabtak, mely feltartóztatlanul hódít. Az unitáriusok azt tartják, hogy a felkutatott világrendszerből a tudomány sem nyílvánít ki egyebet, mint amaz isteni munkálatot, melyre a vallásos hit vezet.

Később az amerikai unitarismusban két irányzat keletkezett. Ugyanis, nyugaton inkább hajlottak a megindúlt szabadabb szellem felé, míg keleten Channing vezérlete alatt, újra visszatértek a Jézus személyéről szóló kérdésekhez, — a nélkül azonban, hogy az alapelvekben egyik fél is különbözött volna a másiktól. Abban az időben a közlekedés kelet és nyugat között igen nehéz lévén, egy pillanatra úgy látszott, hogy a két pártra szakadás kikerülhetetlen, — míg 1894-ben a Saratogában tartott nemzeti conferentián a két fél egygyé olvadt és egy közös határozatot fogadtak el hitelveikre vonatkozólag, mely a következő: „A jelenlevő egyházak elfogadják a Jézus vallását, az ő tanításával összhangzólag azt állítva, hogy a gyakorlati vallás lényege az Isten és ember iránti szeretet, s mindazokat elfogadjuk munkatársainknak, kik, habár hitelveikben különböznek tőlünk, szellemünkkel és gyakorlati céljainkkal rokonszenveznek.“ Ezt a határozatot is azonban csak alapnak tekintették a tovább fejlődésre. Még a keresztény nevezetet sem mind tartják feltétlenül szükségesnek a használatban. Az amerikai unitarismus jellemzésére legmegfelelőbb Barrowsnak, a „Christian Register“ szerkesztőjének és a Congressus tagjának ama kijelentése, mely szerint: „az unitarismus a történelmi kereszténységnek ama szabad és fokozatos fejlődésében határozódik, mely arra igyekszik, hogy összhangban álljon az általános erkölesi és vallási elvekkel.“ Egy ilyen elv követése inkább célhoz is vezet, mint a Jézus személyéről vagy az írás esalhatatlanságáról való értelem nélküli fejtegetések.

A mi az amerikai unitáriusok hitét illeti, semmiféle tantételük nincsen, a mi az egyházak hiveire nézve bárminő értelemben is kötelező lenne. Míg az orthodox egyházaknak senkisé is lehet tagja, míg Istenről, emberről, Krisztusról, bibliáról és jövő életéről ilyen vagy olyan hitet nem tesz, — addig az unitáriusok semmi dogmai tekintélyhez nem kötik üdvösségüket. S habár a hit dolgában mindenki az egyéni lelkiismeret meggyőződését tartja legfőbb tekintélynek, az unitáriusok a lényeges dolgokban mégis inkább megegyeznek, mint bármely más felekezet hívei — és pedig anélkül,

hogy erre a legkevésbé is törekednének. Általában a következő négy alapelvet fogadják el: Először, az igazság becsülését, mely fokozatosan lesz ismeretessé az emberek között. Másodszor, az egyház és az egyén tökéletes szabadságát. Minden egyház követhet és terjeszthet bármilyen hitet és éppen így az egyén is. Harmadszor, a jellem üdvözítő voltát. Ez az unitárius egyház alapja; mint dr. Hale mondja: „A praedestinationáról lehet negyven-féle elmélet, de tiszta életre vezető út csak egy.“ Negyedszer, a másokért való szolgálat kötelezettségét. Amerika legnagyobb városaiban, hol ez elv gyakorlására oly széles kör nyílik, a jótékony intézmények vezető emberei majdnem mind unitáriusok, kik a néppel személyesen érintkeznek.

A theologiai elméletekre vonatkozólag, főbb vonásokban a következőket fogadják el általánosan. Míg minden más felekezet az Isten megismerhetetlen lényegéről állít fel képzeleti elméleteket és az emberről alig emlékszik meg, — az unitáriusok e részben az emberi természet méltóságát emelik első helyre. Hiszik, hogy minden emberben van valami, a miért érdemes, de szent kötelesség is munkálni. „Ha az ember nem ismeri atyjafiát, a kit lát, hogyan ismerje meg Istent, a kit sohasem látott?“ Az emberi természet tanulmányozása közben jutunk el az igazság, szeretet és kötelesség eszméire, melyek Istenhez vezetnek vissza. Az embert a külső világban levő környezete teszi azzá, a mi. E környezetben levő nagyság, jóság, hatalom, bölcsesség, szeretet mindenek előtt megvolt, mindeneknél nagyobb, az adja az embernek a lelkiismeretet, az értelmet, melyek által fel tud fogni mindent. Az emberiség ismerete, az Istenség ismerete. Az Istenség azonban nemcsak az emberhez való viszonyából ismerhető meg, hanem ama ezéltudatos rendből, mely a világegyetemben levő minden munkában megnyilvánul; amaz egységességből, mely minden dolgokat egy ezél felé vezet. Az unitárius név minden dolgoknak emez egységességét fejezi ki, Isten megtestesülését a földön, az égen és minden más világban. Dr. Savage new-yorki lelkész a következőkben adja az unitárius névnek talán leghelyesebb értelmezését: e név ugyanis jelenti „a lényeg, az élet, az ember, az erkölcs, a vallás, a ezél és a végzet egységét.“

Mintthogy az unitárius egyház tanításai a lehető legszélesebb alapokon nyugosznak, az egyházba a tagok felvétele sínesen semmi különös formulához kötve. Egyszerűen beírják a nevüket egy

könyvbe, vagy csak tudtul adják a papnak, hogy unitáriusok kívánnak lenni — de semmi kérdésre megfelelni nem köteleztetnek. Hivatalos egyházszervezetről, fegyelem gyakorlásáról semmit sem tudnak, mert nem te intik magukat egymás kritikusaiknak, vagy éppen bíráinak, hanem testvéreknek, kik egymás segítésére egyesülnek. Minden gyülekezet maga határozza meg szabályait, melyek más egyházakra nem kötelezők — és a melyeket bármikor megváltoztathat. A tisztviselők demokratikus alapon évről-évre választatnak. Az istentisztelet nincsen kötelező ceremóniához kötve; senki sem tartozik térdelni, vagy állani imádság közben, vagy énekelni a többiekkel, ha más meggyőződésben van. A Harvard-egyetemen, mely tisztán unitárius intézet, lehet tanár bármiféle felekezetű ember, csak az lévén szükséges, hogy tanításaiban terjeszsze az igazságot.

Hogy ilyen alapokon az unitarismus minő eredményeket ért el Amerikában, mutatja a tudósoknak, költőknek, államférfiaknak hosszú névsora, kik e hitet vallották. Parker Tivadar beszédei korszakot alkottak; Emerson, életével és munkáival a világ legelső prófétái között áll; Everett Hale a legnemesebb irányú klubokat alapította, úgyszintén a már működő nemzetközi békebiróságot. Starr King, Jefferson, Franklin Benjamin, Adams, Quincy Adams, Webster, Marshall, Everett, Sumner stb mindannyian különösen az államférfiai erények legkiválóbb képviselői. A költők közül elegendő lesz megemlíteni Longfellow-t, Whittiert, kiknek hymnusait mindegyik egyházban éneklék. Longfellownak Londonban, az „egyedül üdvözítő anglikán egyház“ Walhallájában, a Westminster Abbeyben szobrot emeltek. — Az unitáriusok a jótékonyság terén is páratlan eredményt értek el; ugyszólva a legtöbb jótékony intézetet ők alapították — mégis egyetlen kórház, segítő egyesület „unitárius“ ezímmel nem található.

Az unitarismusnak szintén igen nagy hatása van az orthodox egyházakra; ezekben ugyanis ma azt tanítják, a mit az unitáriusok ezelőtt félszáz évvel hirdettek, mert a dogmák tikkadt talajából többé nem fakad éltető víz a szomjuhozó léleknek. Mint a judaizmus a bálvány-imáadásból, a kereszténység a judaizmusból fejlődött — úgy az unitarismus a kereszténység tökéletesítésére van hivatva. Az unitarismus azt az ébredező szellemet szolgálja, mely egykoron egyesíteni fogja az egész emberi nemet, s e nagy ezelért buzgolkodó munkájában társakül fogadja mindazokat, kik tanulni, élni és szeretni ez irányban igyekeznek.

A nyelvérzék és az iskola.*

Különösen hangzó váddal lepte meg pár évvel ezelőtt Daudet Alphonse a francia középiskolát. A francia diákok — úgymond — annyira meg tudják tanítani a tollforgatás mesterségére, hogy éppen ezzel az alapos tanítással ölnék ki belőle minden eredetiséget. Azért olyan színtelen, azért olyan egy kaptafára húzott, olyan eredetiség nélkül való a mai francia próza, mert a tollforgatás hagyományos mesterfogásaira igen rászoktatják a diákok.

Boldog ország mi! Minket ugyan nem érhet ilyenfajta vád. Irni és beszélni. Azt ugyancsak tudunk. Kivált beszélni. Mindnyájunkban egy-egy Peitho lakik albrétben. A kisujjunkba több beszéd-készség szorult, mint hat németbe. Csak a szűrünk ujját kell megráznunk s potyog a szó, mint az istenáldás. Pennát, igaz, nem szeretünk a kezünkbe fogni, de nem azért, mintha nem érténék a forgatásához. Értünk bizony. Tanulni ugyan nem tanultuk, de hát minek is törtük volna magunkat, mikor már a bölesőben nyelv- és tollforgatásra voltunk praedestinálva. Aztán meg hát szeretjük is ám ezt a mi édes magyar nyelvünket, vagy mi a szösz!/? Az anyatejjel szívtuk magunkba — már a kik szívtuk. Alkalmadtán kifeszítjük a mellünket s nagyot rikoltunk a híg levegőbe. Hadd lássa a világ s csodálja, milyen büszke magyarok vagyunk mi s mennyire lángolunk a hazáért. Ki merne rajta kételkedni, ha mondjuk s az öklünket is rázzuk mellé? Senki. Csak néha akad egy-egy rossz májú kritikus, a ki azt meri állítani, hogy a hangunk hamis, a beszédünk hibás, a lelkesedésünk gyerekes. Szeretni szerethetjük nyelvünket, de beszélni nem tudjuk. Szerenesére senki sem hallgat az ilyen akadékoskodó bolondra. És mi tovább beszélhetünk és tovább verhetjük a mellünket s — Hunnia boldog.

De hagyjuk a tréfát: belesajdul az ember szive. Általános nyelvromlás korában élünk. Ezer éves hazánkban ezer éves küzdelem volt a sorsa ennek a testvértelen nemzetnek. A végzet átka nehezült ránk, talán azért, mert legbeesesebb kincsünket, fajunk és nemzetiségünk fennmaradásának egyetlen biztos zálogát, nemzeti nyelvünket, sosem tudtuk kellőleg megbecsülni. Nem rajtunk mult, hogy egészen el nem feledtük. A köntösünkre mindig kényesebbek

* Tanári székfoglaló értekezés.

voltunk, mint a nyelvünkre. Azt senkise bánthatta büntelenül, ez mindig Csáky-szalmája volt. Gazdátlan jószág. Szláv, olasz, latin, török, német hagyta rajta keze nyomát, esőjka szennyét. Csókba és szennybe majd belevesztünk. S nem egészen a mi érdemünk, hogy lassanként, úgy a hogy mégis csak kieviezkéltünk belőle s mint annyi mást, kihevertük ezt a bajt is. Sőt hasznunk is volt belőle. Minél többféle ruhában próbál az ember mozogni, annál elevenebbé, hajlékonyabbá válik; keleti méltóságú nyelvünkre is ráfért egy kis nyugati pinczér-hajlékonyság. Pató Pál uras nem-törődömségünknek azonban mégis megadtuk az árát később. Herder már megjósolta halálunkat, mikor a bécsi gárda megfújta a riadót s a fölébredt nemzeti eszme minket is sorompóba szólított. Századok mulasztását évtizedek alatt akarták pótolni rozsdás fegyverzetű vitézeink. Harezuk olyan megható és megindító, a milyen berozsdásodott fegyverük, a nyelv. Kazinczyaknak kell születni, hogy a nyelvújítás kovácstüzeiben kalapálják fényesre ezt a rozsdamarta fegyverzetet. És ezzel az alapjában tiszteletreméltó vállalkozással kezdődik a mi újabb Kalvariánk. A ki a nyelvfejlődés örök törvényeivel tisztában van, tudja, mekkora erőszakotól volt ez a nyelv tisztasága ellen. Igaz, hogy bámulatos és szinte érthetetlenül gyors fejlődésnek lett a szülőoka, de ki tudná megmondani, mivel kellett megfizetnünk ezt a kieroszakolt fejlődést, mit kellett érte cserébe oda dobnunk? Végtromlásba sülyedt volna nyelvünk, ha a kellő időben nem születnek Vörösmartyak, s a Vörösmartyak után Petőfik és Arany Jánosok, költői nyelvünk megteremtői és megnevesztői. Prózánk nem volt ilyen szerencsés. A természetellenes fejlődés gyorsított menetét nem bírta ki. Nem volt Vörösmartyja: összeroskadt. A legnagyobbnak kikiáltott magyar regényíró nyelve épp olyan élvezhetetlen, mint a mily kevésbé lehet a magyaros műpróza remekeinek tekintenünk a Kölcsey és Eötvös, a Kossuth és Deák s nemzeti műveltségünk annyi más jelesének tartalmas és erőtől duzzadó nyelvét, noha készségesen elismerjük, hogy stílusuk legtöbbször öntudatos művészi alkotás s tollukat sokszor a lángész merész szárnyalású ihlettsége vezeti. De más a művészi és más a magyaros. A széppróza bontotta ki még legszerencsésebben szárnyait Jókaiival, kit a széppróza Petőfijének szokás tekinteni, de viszont semmi sem nyújthat siralmasabb képet nyelvünk züllésnek indulásáról, mint az, hogy ez az Isten kegyelméből való nyelvművész félszázévnél hosszabb írói pályáján a szemünk láttára fogyatkozik meg magyarságban. Hiában, a természetben nincs ugrás. Vörösmartyak nélkül kiesűzik a talaj a Petőfik lába alól. Szépprózánk sorsán mindamellet ma már nincs különös okunk kétségbeesni. Magyarság és magyartalanság dolgában ma már körülbelől nem áll költői nyelvünk mögött. S messze fölötte áll tudományos és értekező prózánk, hogy a hivatalos magyar nyelvről ne is beszéljünk. Ennek még ma is latin a gerinceze, hásvéré német. *Köznyelvünk*, a művelt magyar beszéd, városaink vegyes nyelvű, kozmopolita levegőjében csaknem el van zárva az egészséges

fejlődés föltételeitől s az idegen hatástól megvesztegetve és megrontva, csak kaczerkodik a bohóc-szerepre kárhoztatott tájnyelvekkel. Szinte nem esoda, ha ilyen körülmények között nemzeti műveltségünk eszköze és letéteményese, az *irodalmi nyelv* is mintha lelépett volna a természetes fejlődés útjáról. Nem a múlt irodalmi hagyományaira támaszkodik, nem a népnyelv üdítő forrásvizében keres fölfrissülést, hanem a német kultúra emlőiből akar életet szívni. S a mi mindennél szomorúbb, újra valami fásultság, közömbösség és nemtörődömség fogott el a nyelv életének jelenségei iránt. Ez a nemtörődömség akkor sem volna helyénvaló, ha semmi veszély sem fenyegetné nyelvünket, ha a Brassaiak, Arany Jánosok, Gyulaiak és Szarvas Gáborok, vagy az Eötvös Károly, Bartha Miklós és Tóth Béla prózáját vehetnők irányadóul átlagos irodalmi nyelvünk fejlettségének megállapításánál. Hiszen igaz, hogy sokat javultak a viszonyok, különösen a Nyelvőr hatása alatt az utolsó harmincz évben; annyira mentünk már, hogy körülbelől meg tudjuk különböztetni a jót a rossztól, a helyest a helytelentől, a magyarost az idegentől, de a legnagyobb jóakarát sem mondhatja, hogy ezzel már elértük, a mi elérhető, hogy már nem fenyeget baj, hogy már nyugodtan hajthatjuk álomra fejünket.

A nyelvromlás vészmadara most is ott huhog a házunk födelén. De már igen megokosodtunk: nem hiszünk a babonában. Tőlünk ugyan huhoghat. A Nyelvőr addig s amnyit verte félre a vészharangot, hogy már mindenki vak tüzi lármának hiszi a kongatást. Szinte nem lehet csodálni, hogy mintha már maga a Nyelvőr is beleunt volna a sok kongatásba. Kongat ugyan még, de szinte csak kötelességből. Tudós szerkesztője ma is túlhegyre szedi a barbarismusokat, de a nyugat-európai műveltségű ember leküzdhetetlen génje-jével riad vissza a bot boldogabb végének a használatától. Magyarosabb prózát sohsem írtak mióta a világ, mint éppen napjainkban, de magyarkodóan magyartalanabbat se. Mióta keztyűs kézzel bánunk vele, vakmerő, magabiztában valóságos orgiákat ül a nyelvromlás. Eddig, ha a körmére koppantottak, nagy szerényen meglapult s tehetetlen dühében legfeljebb csak a fogát vicsořitotta. Most vérszemet kapva, bátran kiállnak a térre a hetumoger-bajnokok s azzal kezdik, hogy „Vagyok olyan magyar, mint te, jobb rendet vágok ám, mint te“. S minthogy a bosszúálló, haragos isten európai műveltséggel, széles látókörrrel, éles szemmel, eleven dialektikával, néha kiváló stílus-érzékkel s mindenkifölött erős torokkal verte meg őket, mindent elhiszünk nekik, sőt azt is eltűnjük, hogy a fölvilágosultság és szabadelvűség jelszavai alá bújva, orezátlan ezinizmussal essenek neki mindannak, a mi magyar, mindannak a mi szent, mindannak, a mit ezeréves fájdalom avatott szent ereklyévé. Hitvallásuk a kozmopolitaság, törvényük az anarehia, nyelvérzékük a budapesti magyarság. Fölháborodik a vér, s a kerébetörés kínjait szenvedni át a nyelvérzék, ha e párduezos Über-Árpádok önérzetes hracscsolását s hetvenkedő apologiáját hallja és

olvassa Hát már ide jutottunk?! Hát már követnivaló ideal lett az, a mi eddig letépnivaló fattyúhajtás volt?! Hát már igazán a Horatius-féle *usus* áll be korlátlan hatalmi birónak s védő szárnyai alatt a budapesti nyelvérzék, ez az idegen tejen nevelt kakuk-fióka szabja meg, mi helyes, mi helytelen, mi modern, mi ázsiai, mi pórias, mi szalonba való, mi magyaros, mi idegen?! Nem oda Buda! „Nyelvünket ne bántásatok, azt nem hagyjuk“. A nyelv a nemzet: a ki a nyelvet bántja, a nemzetet bántja, s a ki a nyelvet nem becsüli, a nemzetet nem becsüli. A nyelv életének szerető gonddal való ápolása és gondozása, a veszni készülő nyelvérzék megmentése mindennél előbbrevaló szent kötelességünk. Kötelessége a társadalomnak, kötelessége az iskolának s kötelessége mindenkinek, a ki hazáját és nemzetét igazán szereti.¹

¹ A gyógyításnak a baj okának és természetének kipuhatolásával kell kezdődnie. Sokan és sokszor kérdezték és kutatták már, mi lehet az oka a nyelvérzék erős megfogyatkozásának. Legtermészetesebb bűnbaknak hírlapjaink kínálkoztak. Németeknél és francziáknál is ők a kikéltott és megbélyegzett gyászvitézei minden nyelvromlásnak. Ők maguk sem igen tiltakoznak ellene. Hamar készülnek: rosszul készülnek. Munkájuk a szó szoros értelmében vett nap-szamos munka. Fegyverük a toll, de fegyverük az olló is. Azt még vezetheti idealismus, ezt a világ teremtése óta nem vezette más, mint az *ars poetica*-val badi lábbon álló ridég önérdék. Aztán meg nem is pályáznak az örökkévalóságra. Közönségük és kenyéradójuk egy, a jelen, a ma. Ha rosszak, szinte kiváltságuk van rá.

Pedig hát a dolog nem éppen így áll. Legalább nálunk nem. Vannak, bőven vannak szörnyűséges magyarsággal szerkesztett hírlapjaink, de viszont a magyaros stílus mestereit, legnagyobb nyelv művészeinket is a napi- és heti sajtó munkásai között kell keresnünk. S hivatalaink, irodáink, törvényhozásunk és tudományunk nyelvét sem igen lehet jó lélekkel jobbnak neveznünk. S ha mégis több vád éri a napi sajtót, mint a menyire magyartalanságával rászólgált, annak csak az lehet az oka, hogy aránytalanul nagy hatalomra tett szert. Irodalmi viszonyainkat és állapotunkat gyökerestől fölforgatta. Mint valami újabb szörnyeteg, a szemünk láttára kezdi fölfalni és magába olvasztani az irodalmat, karmai közé kaparintotta nyelvünk sorsát és jövőjét s ezzel elzárta előre az egészséges fejlődés útját. A mi korunk emberének elmaradhatatlan szellemi tápláléka a hírlapolvasás. Oda jutottunk, hogy a műveltség fokmérője már nem a szappan, hanem az újság. Erősen művelt nemzet lehetünk, mert nálunk az utóbbi jobban fogy, mint az előbbi.

Nagy nyelvromlásunknak azonban mégsem ez a nagy fogyasztás az igazi oka. A baj sokkal mélyebben gyökeredzik. Társadalmunkban. Hírlapjaink magyartalansága talán nem is annyira ok, mint következmény. A nemzeti műveltség letéteményese, őre és fejlesztője minden irodalmilag művelt országban a középosztály. Nekünk azonban ma sincsen erős, egybeforrt, egységes középosztályunk. Még érzelemben és hagyományban sem. Hát még nyelvben?! A statisztika a legszebb ódánál szebben hirdeti a magyar szónak és magyar nyelvnek szemlátomást való térfoglalását és hódítását. Városaink magyarosodnak, az idegen elem évről-évre fogy bennük. S nem az államhatalom vaskeze teszi őket magyarrá, hanem saját egyéni érdekük és hazafiságuk. Örvendetes és biztató jele ez a magyar faj életrejeének és művelődésre természetének, de egyszerűszemind szomorú bizonyítéka annak, hogy nálunk semmi dolog sem lehet el valami fonákosság nélkül. Magyarosodni is felülről kezdtünk el. Pedig minden egészséges fejlődésnek alulról kell megindulnia. Az igazán egészséges magyarosodás az volna, ha alulról fölfelé is magyarosodnánk, ha lenn nem kellene egész nyelvterületeket átengedünk tót és oláh szomszédainknak, s ha az a

Nekünk azonban ez alkalommal nem a társadalom részéről nyújtható orvosszerek előszámlása a célunk. Mi csak az iskola (a középiskola) teendőire kívánunk rámutatni.

Nyelvben él a nemzet. Az iskolának nem lehet nagyobb, szentebb és szebb kötelessége, mint a nemzeti nyelvnek szerető gonddal való ápolása és megbecsülése. Iskoláinkat szeretjük nemzeti-ségünk védőbástyáinak tekinteni, tanítóinkat a nemzeti műveltség harezosainak. S méltán várjuk meg tőlük, hogy azok legyenek. Olyan nyelvállapotok mellett, hol a megromlott nyelvérzék már tudni sem akar megromlottságáról, sőt hetvenkedő magabíztában jogot és elismerést követ magának, ott az iskola bünt követ el, ha nem siet a mindenfelől szorongatott nyelvérzék segítségére, ha útjába nem áll a nyelvromlás terjedésének.

Teljesíti-e ma az iskola ezt a feladatot? Erősíti-e a nyelv-érzékét? Öntudatos munkássággal arra törekszik-e, hogy útját állja nyelvromlás áradatának?

Nem.

magasabb kultúra, mely fenn oly diadalmasan toboroz középosztályunknak lelkes harczosokat az idegen táborból, lenn, az alsóbb néposztály rétegeiben, ne éppen az ellenkező eredménynek lenne az egyik szülőoka és előmozdítója. A magyar szó diadalmas hódításának ez volna az igazán biztos tanújele. Nem akarjuk ezzel mai magyarosodásunk eredményeit kicsinyelni s csak azért foglalkoztunk vele kissé bővebben, mert mi ebben a felülről kezdődő magyarosodásban látjuk a legfőbb okát mai nyelvzavarodásunknak. Aligha van társadalom, melynek vezetői közt oly sok volna az eredetileg idegen elem, mint a magyar. Művészek és tudósok, írók, ügyvédek, orvosok, tanárok, színészek, hivatalnokok, kereskedők között hányan vannak ma Magyarországon, a kik anyanyelvüket nem a szülői házból hozták magukkal. Fővárosunk nyelve valóságos bábeli zürzavarrá lett a sok megemészthetetlen beolvadás miatt. A hol legjobban kellene beszélni a magyar nyelvet, ott beszélik a legrosszabbul. A magyar nemzeti élet központja idegen. Kell-e ennél szomorúbb és valódibb okát keresnünk a nyelvérzék csödbkerülésének? Társadalmunknak nagyobb a vonzó ereje, mint a beolvastó képessége. Édesgetni magunkhoz tudjuk az idegen elemet, de magunkba olvasztani, átalakítani, velünk egy hussá és vérré tenni őket nem tudjuk, nem merjük, talán nem is akarjuk. Erőnk gyöngeségén, vagy akaratunk csökönyösségén, orrfintorgató zárkózottságunkon vagy oktalan szűkekléségünkön mulik, hogy ezt a társadalmi bajt társadalmi úton meggyógyítani nem tudjuk. A félekezeti és faji gyűlölség újra lángra lobbant Európaszerte. Mi sem akarunk elmaradni a kortól. Pedig ez egyszer nem ártana magunka hagyni Lueger urainékat. Az ő fegyverzetük akkora fényűzés, a milyent csak igazán nagy és hatalmas nemzetek engedhetnek meg maguknak büntele nélkül. Nekünk sohasem kellene elfelejtenünk, a mit a legnagyobb magyar mondott: „Olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni“. Szórjon akármennyi rossz viczet az osztrák sógor „Judapest“-re s keseregjen még olyan könnyekig meghatóan is a nyelvész a főváros nyelv-érzékének megfigyatozásán: csak nyelvük le a gúnyt, hogy fölszáríthassuk a könnyeket. A maga útján föltartóztathatatlanul haladó (s a nemzet jövőjét illetőleg kétségbeesésre különben okot éppen nem adó, sőt megbecsülhetetlenül kamatoztatható) nagy nyelv- és fajkeveredés láttára hiában szorúl össze oktalan dühében az ázsiai ököl, ha európai tenyér nem simítgatja, nem egyengeti s a viszonyokkal számolni tudó józan értelem nem irányítja és nem sieteti az összeforradás munkáját és folyamatát.

Ma az iskola (a középiskola) — ki merjük mondani — nem neveli, hanem inkább rongja a nyelvérzéket. Nem épít, nem alkot, hanem rombol. Rombol sokszor még akkor is, a midőn építeni akar. Megtartani se tudja azt, a mit, ha nincs, teremtenie kellene. Kivétel mindenütt és mindenben van; arra is akad példa, hogy valaki az iskolában tesz szert kiváló nyelvérzékre. Az iskolában, de aligha az iskola öntudatos munkája folytán. Az iskola, mint iskola, sokszor valóságos melegágya a nyelvromlásnak.

Íme röviden csak a főbb gravamenek:

1. Nem veszi komolyan az anyanyelv tanítását s csak papíron juttat neki vezérszerepet a többi tantárgyak közt.

2. Idegen nyelveket szabadít idő előtt az anyanyelvre, nyelvérzékbenítő módszerrel.

3. Nem becsüli meg eléggé a népnyelvet s nem aknázza ki a tanítás érdekében a benne rejlő kincset.

Alljunk meg mindjárt az elsőnél. Az anyanyelv tanítása?

De hát kell-e, szükséges-e tanulni az anyanyelvet? Hiszen azt mindenki tudja. Legtöbbször az tudja legjobban, a ki soha iskolába se járt. Vagy ki merné állítani, hogy az Alföld nótázó legénye-lánya, vagy a székely hegyek mesemondó anyókaí ne tudnának magyarul? Pedig talán színét se látták az iskolának. Bizony-bizony csak akkor állanánk még igazán csehül magyarság dolgában, ha az édesanyánk nyelvét is tudós professorok tudós könyveiből kellene megtanulnunk. Minek okvetetlenkedünk hát a tanításával, ha nincs szükség rá? Tudákos nagyképtűsködésből, vagy nemzetieskedő hiúságból minek szaporítjuk a tantárgyak számát ezzel is? Nyög a diák amúgy is a sok tanulnivaló alatt. Meg vagyok győződve, hogy öreg embereink, a kik még a régi diák iskolába jártak, nagyjórészt így gondolkoznak, sőt még az ötvenes évek diákjai közül is sokan valahogy ilyenförmán vélekednek a dologról s véleményüket tán csak azért nem vágják a szemünk közé, mert hozzá vannak szokva mások véleményének a tiszteléséhez s mert tudják, hogy mi, fiatalok, nem vagyunk oly tartózkodók a véleménynyilvánításban s a legkisebb vád, a mivel visszavágnánk, a hazaárulás vádja volna. Hogy is szólhatnának ellene, mikor ma már a levegő is a nemzeti nevelés hangoztatásától terhes s az anyanyelv tanítása kifejezetten is központja és vezetője minden tanításnak.

Oh, hogy tudjuk mi a hazát szeretni — papíron!¹

Tanítni, igaz, tanítjuk a magyar nyelvet, őszintebben és igazabban, hogysem akárkinek is oka lehetne ma már kétségbe vonni az anyanyelv tanításának szükségyszerűségét; de hogy annak az annyit

¹ Ma már a lelkesedésünk is német-majmolás. A ki nem hiszi, olvassa el a porosz és szász középiskolák tantervét, vagy a német folyóiratoknak erre vonatkozó cikkeiket. Az öntudatra ébredt német önérzet hatalmas, büszke harczi riadói ezek. Harsogva szól minden egyes sorukból a *Pflege des Deutschthums*. Szinte paródia hozzá képest a mi hazaflyaskodó műlelkességünk.

hangoztatott központi szerepnek mi értelme van, nem lehet tudni. Ugyan miben nyilatkozik meg nálunk az anyanyelv középponti szerepe? Tán a nagyobb óraszámban? Szó sincs róla. Gymnasi-umainkban ma is a latiné a vezérszerep. De hát ez német földön is így van. Vagy talán abban a kapcsolatban, mely az anyanyelvvel mindenik tárgyat gyümölcsözésre számító kölesönös támogatásra és szoros érintkezésre szorítja és útásítja? Vagy pedig abban az intézkedésében tantervünknek, hogy nem száraz grammatikai és stilsztikai szabályoknak, pontos és kimerítő irodalomtörténeti adatoknak és elvont fejtegetéseknek bemagoltatásával, hanem az írók olvasatásával, az „olvasmány fontosságának hangsúlyozásával“ és „előtérbe helyezés“-ével akarja sikeresebbé tenni az anyanyelv tanítását?

Hiszen — szó a mi szó — sok megnyugtató van ezekben az intézkedésekben, de sokkal szerényebbek, hogysem biztosíthatnák az anyanyelv központi szerepét. Félintézkedés nem intézkedés. Ide önérzetes, bátor s főleg egész intézkedés kell. Ha igazán át vannak hatva vezető köreink tantervünk hazafias szellemétől, legyen bennük elég bátorság is a nemes czél megvalósítására. Izenjenek harczot minden czofos maradiságnak. Ideje már kiábrándulnunk abból a balhiedelemből, hogy a formális képzésre csak a latin nyelv alkalmas. Ideje már letaszítani Róma nyelvét arról a polezról, a melyet az emberi szellem békóba verésével és majomszerepre kárhoztatásával oly végtelen hosszú idő óta jogtalanul bitorol. A mór megtette kötelességét, a mór mehet. Debuisset pridem, mondhatjuk hozzánk méltó latinsággal. Engedje át a vezérszerepet az anyanyelvnek s a kevesebb óraszámú tantárgyak közé szorúlva tengesse életét, a míg tengetheti. S aztán béke poraira. Mi talán sohaseem szabadúlhatunk meg tőle egészen: egy nemzetet se nyomorított annyira meg, mint minket. (Üres frázisokkal pedig ne áltassuk magunkat és ne dobálózunk. Ez az egyetlen egy igazi ok, mely ma még végzetessé tenné a latin nyelv kidobását, mert elvágná mivelődésünk gyökérszálaít s ledönthetetlen választófalat emelne jelenünk és multunk közé. Már pedig az a nemzet, a melyik multja iránt nem érdeklődik, nem érdemes a jövőre).

A jövő iskolája az az iskola lesz, melyben az anyanyelv tanítása nem csak a papíron középpontja minden oktatásnak. Éthikai, nemzeti, paedagogiai és didaktikai okokon kívül ezt kívánja nyelvünknek és irodalmunknak belső értéke, köteles szeretete s nyelvünknek nemzeti miveltségünkkel való szoros és elválaszthatatlan kapcsolata.

Nemesak hogy tanítani kell a magyar nyelvet, hanem általában minden nyelvtanítás szálainak az anyanyelv grammatikai ismeretéből kell kiindulniok és i le visszatérniök. Síralmas fölfordúltságra vall a mai állapot, a midőn tanulóink 3--4 idegen nyelv grammatikájának rejtelméin küzdik által magukat, anyanyelvünknek azonban sokszor a legközségesebb szerkezetével és sajátágával, a

legelemibb grammatikai szabályaival sinesenek tisztában. Jobb sorsra méltó buzgalomtól lesz az iskola fala hangos, valahányszor arról szól a huznapi pensus, mely latin szavak „képezik“ a többes genitívust -ium-mal, mely igék „kivánnak“ datívust vagy „szenvednek kivételt“, de hogy az árva magyar nyelv mit kíván és mit szenved, attól nagy ritkán ha fáj a fejük.

A magyar nyelv törvényeit és szabályait lábbal tiporni egészen közönséges, megengedett dolog. Az iskola jár elől benne jó példával. A haja szála se görbül meg miatta senkinek: nem kiáltják ki tudatlannak, míveletlennek, tanúlatlannak, nem olvassák fejére a klasszikusokat.

Országos hahota töltötte be Hunniát, a mikor — nem is olyan rég — egy nagy nevű és nagy tehetségű képviselőnk azt találta mondani a vita hevében: „Videant consuli!“ Az azonban aligha eszébe jutott valakinek, hogy ugyanaz a képviselő ugyanabban a beszédben egész sereg súlyosabbnál súlyosabb nyelvhibát (és nem nyelvbtlást) követett el, de természetesen magyar nyelven. Ezeket azonban nem fogadta hahota, mert nem érezte hibának a nyelvérzék. Hja, nem csoda, latin grammatikát 8 éven át tanultunk, magyart csak 3 évig.

De mikor ez a három év is sok! Vetik ellen, a kik a grammatikát egészen ki szeretnék akolbolítani az iskolából. Minek az a három év is, mikor a szépapánk sem hallotta, hogy valaki grammatikából tanult volna meg magyarul! Messze túlhaladná ez értekezés keretét, ha érdeme szerint néznénk szemébe ennek a sirjából mindegyre fölföljáró állításnak.

Ervek és bizonyítékok helyett tegyünk itt mindjárt egy kis próbát. Olvassuk föl erdélyi születésű mívelt emberek előtt ezeket a mondatokat: „Két Ábrahám fiát *várok* estére.“ „Országgyűlését ő *emkők* itt *tartanak*.“ „A hidegnek én jó orvosságát *tudok*.“ „De minék *keríték* olyan nagy fenekét.“ „Céh, mely mindenki fiát *befogad*.“ „Oh, Kont, mikor *lát* párodát hazád stb.“ Erdélyi ember bizonyára azt fogja mondani, hogy nem magyar bordában szótték azt, a ki így beszél magyarul. Pedig hát azokat a mondatokat Vörösmarty, Arany és Petőfi írta s a tárgyias ragozás olyan használata egészen közönséges Nagy-Magyarországon s irodalmilag is helyes.

Kell-e ennél meggyőzőbb bizonyíték arra nézve, hogy az anyanyelv grammatikáját tanítani kell!? Ex uno disce omnes.

Az anyanyelv rendszeres tanítása és az öntudatlanul működő nyelvérzéknek a nyelvtörvények elméleti ismeretén alapuló öntudatossá tétele szükséges azért is, mert e nélkül hiában való erőlködés (pedig erre adunk legtöbbet) küzdenünk az iskolában a nyelvromlás terjedése ellen.

Ide sem apró-cseprő portyázások, nem alkalmoszerű kirohanások kellenek; ide is rendszeres és állandó harc kell. Hogy védekezünk ma az iskolában a nyelvromlás terjedése ellen? Úgy,

hogy ha nagyon megszáll a buzgóság, hajtóvadászatot rendezünk a nyelvromlás bacillusai ellen, tűhegyre szedetjük diákjainkkal a leggyakoribb barbarismusokat. Csakhogy az a bacillus mindenképen furesa jószág ám! Hiába szúrjuk tűhegyre, nem pusztúl el, sőt igen gyakran az operáló nyelvérzék ellen támad s megejti és megrontja észrevétlenül. A tűhegyreszededegetés, a barbarismusok gyűjtése csak ott használna, a hol erős a diák nyelvérzéke, különben sokszor árt s épen az ellenkező eredményt szüli. Az orvosok rég tudják, hogy a járványok terjedésének sohasem a bacillus erejében, hanem az anyag védtelenségében rejlik a főoka. Nem azért terjed oly nagy gyorsasággal a fertőző betegség, mert sok a fertőző bacillus, hanem azért, mert nem vagyunk eléggé fölfegyverkezve ellene. Nem azért terjed, nem azért burjánzik úgy el a nyelvromlás, mert a sok kétnyelvű félmagyar jóvoltából a levegő is barbarismussal van tele, hanem azért, mert az ép nyelvérzék nincs eléggé fölvértezve az észrevétlenül mérgező nyelvhibák ellen. Ha azt akarjátok, hogy kevesebb legyen a betegség, a szervezetet erősítsétek — szólnak az orvosok. Ha azt akarjátok, hogy kevesebb legyen a nyelvromlás, a nyelvérzékét erősítsétek, s az anyanyelv rendszeres tanítását vegyétek komolyan — szólhatunk mi. A bacillusok, azazhogy a barbarismusok, maguktól elpusztulnak, ha a tovább terjedésre nem lelnek alkalmas talajt, s a legelszántabb irtó hadjáratnak is fittyet hánynak, ha kedvez a talaj elterjedésüknek.

A második gravamen az elsőből folyik. Idegen nyelveket szabadít az iskola idő előtt a fejlődő nyelvérzékre. A fejlődés, a kialakulás, a megerősödés folyamatában. Betetőzi azt a félszegséget, a mit a szülői ház, a család elkezdett. Mert már a család elkezdi. Kevés olyan csodabogarat látott még a paedagogia, mint a milyent ez a mi gerinceztelen modern korszakunk szült. A modern ember, mint a jó pap, holtig tanul — nyelveket. A bölcsőtől a sírig javitgat az alkotó természet, mely — hogy, hogy nem — megfélekedezett egynél, az anyanyelvnél, több nyelvet juttatni az ember birtokába. Nagy hiba és nagy mulasztás. De hát segít az ember rajta. A kis escesemő első gügyögésével veszi az első leckeórát a német bonne-októl és franczia gouvernante-októl. Hja, mert rövid az élet s édes az idegen nép nyelve. Az anyanyelvet, azt nem kell félteni, ráragad az amúgy is a gyerekre később; a fő az, hogy idegen szóra szokják a nyelve. Ismertem szülőket, a kik dicsekedve emlegették, hogy kedves magzatuk mennyire nem tudott kis korában magyarul s milyen szépen beszélt németül, vagy francziául. Csak az nem fért sehogy a fejükbe, hogy az a kis nyelvtudós most diákkorában, hogy bukhatik épen a nyelvekből meg egyre-másra; azt gondolni se merték volna, hogy kedves esemetjük részben hajlani nagy nyelvtudásának köszönheti mostani nagy szellemi fejletlenségét és hátramaradottságát. Az ilyen szerencsétlen két-három nyelvű gyerekeknek nincs és sokszor haláláig nem lesz valódi anyanyelve. A természet nagy ajándékában, az anyanyelven szólhatás édes gyönyörűségében, őket megrövidítette az emberi bölcsesség.

Ezt a tévedést azonban, mit az ex professo nem paedagogus szülői ház követ el, a paedagogia szent nevében tetőzi be és koronázza meg az iskola

9—10 éves gyereket latin, vagy német grammatikára fog.

Szinte hallom a kacagást, hogy hát ettől az ártatlan grammatizálástól is féltém az anyanyelvet? Nő hát igenis, féltém. Nem azért, mintha attól tartanék, hogy az idegen nyelvben való nagy előhaladás elfelejtené a kis diákkal anyanyelvét (nem, a nagy előhaladástól nem kell félni), hanem azért, mert ez az időelőtti módszertelen grammatizálgatás ezéltévesztett, haszontalan, kárba vesztett munka. Időfecsérlés és gyermekkinzás. Az egyik nyelvből a másikra való örökös átfordítgatásra, *tehát a gyermek agyvelejét és képességét messze fölülhaladó* s azért meddő, sőt lélekölő rabmunkára kárhuztatja a jobb sorsra érdemes kis diákokot. Gondoltak-e valaha a paedagogusok arra, hogy idegen nyelvre fordítani valamit a legnehezebb és egészen soha meg nem tanulható mesterség a világon. Mert különböző dolog ám; beszélni idegen nyelven és fordítani valamit idegen nyelvre. Az gyerekjáték, ez valójában megtaníthatatlan. A mai módszer mégis ezzel kezdi a nyelvtanítást. Ha már mindenáron idegen nyelvekkel akarjuk boldogítani az I—II. osztályos középiskolai tanulót is, legalább a módszerünk legyen más. Egyáltalán semmi, vagy csak a legszükségesebbre szorítkozó grammatika és csak ízelítőül valami magyarról latinra, v. németre való fordítás. A tanár beszélhet (s beszéljen is!) sőt beszéltethet is az idegen nyelven, de gépiesen lehetőleg ne fordíttassa át a magyar szöveget. Ehhez latin (német) nyelvérzék, s latin (német) grammatikai tudás szükséges. Azt képtelenség várni, ezt oktalanság még erőszakolni. Az idegen szöveg — egy kis pia fraussal még a legszárazabb is — olyan a gyerekeknek, mint a találós mese. Örömet leli benne, ha megoldhatja, s ösztökéli a gyereken inkább működő kíváncsiság, hogy megoldhassa. Az idegen nyelvre való fordítás azonban lélekölő rabmunka még ebben a korban.

A mi pedig a grammatikát illeti, ha már egyszer nem lehetünk el nélküle s minél hamarább kellő alapot és megbízható támasztékot kívánunk vele nyújtani az eddig inkább csak a nyelvtanulás természetes útján haladó nyelvtanításnak, akkor is talán csak előbb való dolog az anyanyelv grammatikájának az ismerete, hiszen minden józan grammatikai tanításnak az anyanyelv grammatikai ismeretéből kell kiindulnia és folyton arra támaszkodnia. Először tehát az anyanyelvnek tanítsuk meg a grammatikáját. Mai tantervünk párhuzamosan kívánja taníttatni az idegen nyelvek grammatikáival, olyanformán, hogy a magyar grammatika tanítása mégis előzze meg valamivel az idegen nyelvekét, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon, a mi pedig képtelenség, mert hát régi dolog, hogy a nyelvek nem egy kaptafára vannak teremődve. A következmény az, hogy a tanár itt is grammatizál, ott is grammatizál, mindenütt grammatizál: nem esoda, ha olyan veszett híre kelt ennek a gyönyörű s éppen nem száraz tudománynak.

A felsőbb osztályok idegen nyelvtanítása iránt se lehet valami nagy köszönettel a szegény anyanyelv.

Nem abban van itt a baj, hogy az idegen nyelvek az anyanyelv rovására szabadon rá vannak szabadítva az iskolára, hanem abban, hogy a nagy ezél, az idegen nyelv megtanítása érdekében egytől egyig mind jezsuita-fogásokkal dolgozunk. Az idegen nyelv kaptafájára irgalmatlanul átgyúrjuk és átkalapáljuk az anyanyelvet. A nyelvek közötti ürt és áthidalhatatlan távolságot azzal akarjuk elenyésztetni, hogy Procrustes-ágyba fektetjük az anyanyelvet. „Csak szóról-szóra, fiám“ — biztatja a tanár az átfordítás kátyujába bele-rekedt diákot — „majd csak kikerül az értelme is“. Hogy aztán mi „kerül ki“ az ilyen fordítások révén, miféle zagyva össze-visszaság, arról csak az iskola falai tudnának beszélni, ha szerencsére némák nem volnának.

De még ez sem volna valami nagy baj, ha a szöveg teljes megértetése miatt szinte elkerülhetetlen szóról-szóra való fordítás után a lázas munkában rendesen meg nem feledkeznénk a magyaros fordításról. De megfelelkezünk, legtöbbször szükségtelennek, vagy tán a tanítás ezéjén felülállónak tartjuk s beérjük vele, ha úgy a hogy megérti szövegét a tanuló. Látnivaló, hogy ez így nem jól megy. Sokat elbír, eltűr és elszenved az anyanyelv, de a „szóról-szóra“ való fordítás szakadatlan aknamunkáját nyelvérzék legyen a melyik kibírja, kivált ha Téliyek és Vajdafiak gyártják hozzá a bányászszakácskányt, azaz hogy a „puskák“-t.

Vagy egyáltalában ne fordítassuk le a szöveget, vagy ha már rászántuk magunkat, fordítassuk le magyarul, magyarán. Hogy ne fordítassuk le a szöveget mindig, az talán kissé furcsán hangzik; de lehetlenség, hogy másnak is föl ne tűnt volna, mekkorra idővesztéssel jár a szövegnek magyarul való visszaadása akkor, a midőn a tanár a helyes olvasásból és hangsúlyozásból — kivált ismétlések alkalmával — már előre tudja állapítani, hogy érti-e a tanuló a szöveget, vagy nem. Minek tölni az időt ilyenkor a lefordítással, ha nem ezélünk a fordítással valami tősgyökeres magyar kifejezésre, a magyar gondolkozást jellemző szóképre vagy fordulatra hívni föl a tanulók figyelmét. A feleltetés a tanításnak úgy sem ezéjje, csak eszköze s különben is az elolvasott szövegre (az illető nyelven) tett apró kérdésekkel is meggyőződhetem a tanuló készségéről, s a mellett egyidejűleg valamire tanítom is, meg változatosságot szövkök be a tanítás menetébe. Így aztán több idő marad a valóban fordításra szoruló szövegrész magyaros visszaadására s haszonra fordul az, a mi első tekintetre tán az anyanyelv elleni merényletnek látszik. Mert hát nem olyan fekete az ördög, mint a milyennek látszik.

Pusztán, abban, hogy idegen nyelvre tanítjuk a diákot, még semmi veszedelem sincs. Ezzel csak szemhatárát tágítjuk, gondolkozását mélyítjük, lelki világát gazdagítjuk. Baj csak akkor származik belőle, ha nem jókor és nem jól tanítjuk.

Az idegen nyelvvel való foglalkozás — hogy izléstelen, útszéli hasonlattal éljek — olyan, mint a retek. Reggel méreg, délben éték, este orvosság. Korán kezdeni méreg, mert kialakulása közben ejti meg a behatások iránt még igen fogékony nyelvérzékét. Idejében és okkal-móddal kezdeni hozzá — hogy is mondjam csak — éték, mert egészséges, termékenyítő táplálékkal látja el a nyelvérzékét a különféle nyelvek szerkezetébe, a nyelvteremtés kohóiba és műhelyeibe való bepillantás. Meglett emberre nézve pedig nemcsak a legnemesebb gyönyörűségek egyike, hanem valóságos orvosság az idegen nyelvekkel való foglalkozás, egyetlen igazán megbízható csodaszer a gombamódra termő barbarismusok metelyező pusztítása ellen.

Idegen nyelvek ismerete és jó magyar nyelvérzék éppen nem összeférhetetlen két dolog, sőt — bizony fura világot élünk — úgy áll a dolog, hogy mívelt magyar ember ma már nem is tudhat jól magyarul, ha a német és latin nyelvhez is — úgy, a hogy — nem konyít valamit. Paradoxonnak látszik, pedig szomorú igazság. Oda jutottunk, hogy a német nyelv ismerete nélkül nem vagyunk képesek betekinteni az ajkunkra tolakodó barbarismusok keresztlevelébe s a ritkább hungarismusok hallatára viszont könnyen fattyúnak nézzük a magunk árváját, ha mindjárt Ázsiából hoztuk is magunkkal, a mint ez már számtalanszor lebizonyult mulatságosabbnál mulatságosabb módon a Magyar Nyelvőr perdöntő porondján.

Okszerű módszer mellett az iskola se látná kárát tán még egyszer annyi idegen nyelvtanításnak se. Sőt tovább megyünk, nem is lehetne, nincs is az iskolának a magyar remekírók olvastatásán kívül olyan önként kínálkozó nyelv- és stílusérzék fejlesztő eszköze, mint az idegen nyelvek tanítása. Mennyi alkalmunk nyílik itt az anyanyelvét szerető, a magyaros gondolkozást féltve őrző és becsülő tanárnak bevezetni a tanulót a szó és gondolat csodás egybefordításának mysteriumába, fölkelteni és öntudatosá tenni benne az összevetés révén az anyanyelv szépségei, gazdagsága, hajlékonysága és alig megközelíthető rövidsége iránti érzékét. Ad oculos bizonyíthatja be, mint nyer az önmagában színtelen (mert nemzetközi) gondolat a kifejezés sújtásai és pitykéi által sajátos nemzeti színt, életet, erőt, elevenséget, credetiséget. Kifejezésben és stílusban mi egyéni, mi nemzeti sajátosság, mikor tekinthető sújtás és vitézkötés nélkül is magyar ruhába öltözöttnek az idegenből átszármazott gondolat, mikor egyenesen émelyítő a sok sújtás, mik a szórúl-szóra le nem fordítható, vagy ugyanazon fordulattal, képpel, gondolattal egyáltalán vissza nem adható árnyalatok és kifejezésbeli finomságok. Cicero áradó beszédében, Tacitus körmönfont periódusában mi a csodálni való s mi a magyar nyelv szellemével, a magyar vérmérséklettel és gondolkozással összeegyeztethető, ... mind olyan dolgok, melyek érdeklődést és szeretetet keltenek az ifjában anyanyelve iránt s melyeknek megbeszélésére senkinek sem adódik több alkalom — még az anyanyelv tanárainak se — mint az idegen nyelvek professorainak.

És itt önként merül föl az a kérdés, vajjon megragadjuk-e, vajjon kihasználjuk-e ezt az alkalmat?

Nem használjuk.

A mai szakrendszeres világban annyira a magyar nyelv tanárára bizzuk az anyanyelvvel való bibelődést, hogy szinte határsértésnek tűnik fel, ha valaki magyar nyelvtani órán kívül is mer foglalkozni az anyanyelvvel, s szinte veszedelmes dolog olyanokat hirdetni, hogy az idegen nyelvet nem pusztán önmagáért kell tanítani s hogy az idegen nyelv tanításának nem az idegen nyelv megtanítása az egyetlen és legfőbb célja.

Magyar anyanyelv szeretete, mikor jön el a te országod?!

A harmadik gravamen nem kisebb az előbbieknél.

Bekerül a kis falusi gyermek az iskolába. Erős, romlatlan nyelvérzéssel. Ébredező gondolatvilágának első, félig öntudatlan benyomásai közt ott van az is, hogy a tanító bácsi nem úgy beszél ám, mint a hogy odahaza beszélnek. Nem úgy mondja, hogy *csidma*, hanem *csizma*, nem *kinyeret*, hanem *kenyeret* mond. Aztán meg az az ábéce is olyan furesa, mint általában minden ebben az új környezetben: a tábla, a fal képek, a csengettyű, meg a tanító bácsi azzal a csúf szakállával. Azt mondja, hogy *b-a-b* s rá kell mondani, hogy *bab*. Ugy *taniccsa*, hogy *tanítja*, *látja*, *mondja*. Nem jó neki, ha úgy mondjuk a verset: „Együtt ma karácsony“. Kijavítja az embert.

Nem mondom én, hogy ezzel öntudatra kelt a gyermekben az irodalmi nyelv és saját anyanyelve közti különbség. Akármilyen éles megfigyelőképessége is legyen a gyereknek s akármennyi abstraháló és összefoglaló képesség is szorult kiesi fejcskékébe, az elemi iskola alsó osztályaiban nem juthat, nem szabad jutnia annak a világos tudatára, hogy ő más nyelven beszél, mint könyve. Csak öntudatlan sejtelenként él még lelkében, több más megmagyarázhatatlan furesaság, eléggé föl nem dolgozott benyomás között. Elcsapni való az a tanító, a ki apostoli szent buzgalmában irtó háborút izenve minden *csidmá*-nak, *kinyér*-nek, *tüszej*-nek, erőszakkal — néha bottal — merészkedik öntudattá emelni a gyerek lelkében ezt a sejtelmet. Hagyják ezt a szomorú kötelességet nekünk, középiskolának.

Mert hát ide is fölkerül a *csidmá*s legényke. Belecsöppen a civilizatióba, mint a légy a mézbe. Nosza igyál, legényke, tudományt! Hiszen innék is szegényke, — azért hozták ide, — ha mozdulni bírna. De hát ott a *csidma*, nem engedi. Idegen világ ez neki egészen. Kirí belőle a *csidma*, azaz hogy a legényke. Nagy válságon, nagy csalódáson kell szegény fejének átmennie, hogy beleszokjék. Tanulótársai gúnyolódásaiból s a tanár urak mosolyából és jóakarató megjegyzéseiből csakhamar tudatára jut annak, hogy nem annyira a *csidmája*, mint inkább a nyelve miatt kellett neki nevetségessé válnia. A nyelve miatt? Hiszen ő azt azoktól tanulta, a kiket legjobban szeret a világon, szüleitől. Hát nem mind jó, helyes és igaz,

a mit tőlük tanult? Hogy volna az, a mikor a tanár urak is rossznak tartják s lemosolyogják érte az embert, már pedig nekik mesterségük a tudás.

Nem akarok itt arra az igazán nagy veszedelemre rámutatni, mely a szülői tekintély ilyenén esorbulásával a gyermek jellemének kialakulása ellen munkál; csak egy másik — nem kevésbé nagy — veszedelemre legyen szabad fölhívnom a figyelmet. Gondoltak-e valaha azok, a kik olyan jól el tudnak mulatni a falúról bekerült kis diák falusiasan egyszerű, naiv beszédjén, gondoltak-e valaha arra, mekkora veszedelem származhatik abból, ha abban a romlatlan nyelvérzékű kis diákban gyökeret ver az a hit, hogy az ő anyanyelve rossz, hibás, kikaczagó. Mi ennek a hitnek a következése? Az, hogy az a kikaczagott kis ember meggyüli, megutálja, megveti anyanyelvét, szülőföldje, faluja nyelvét. Alig várja, hogy a csidmával együtt azt is eldobhassa magától. S nem rajta mulik, hogy ez csak részben sikerül. Nem a levegőből beszélek. Jómagammal is megesett ez a furcsa kis eset kis-diák koromban, s megesett és megesik mindenkivel, a kit szerető kéz értelmes vezetése át nem segít az okvetetlenül bekövetkező válságon. Szinte szégyellem megvallani, hogy diákkoromban iszonyúan lenéztem és megvetettem szülőföldem nyelvét s bámulatosan hamar sikerült eltüntetnem beszédemből mindent, a mi falúm nyelvére emlékeztetett.¹ A himpor hamar lefoszlik.

De hát mi kára van abból a tanulónak, ha tökéletesen el is felejtí szülőföldjének tájnyelvét? Avagy nem természetes-e, hogy az iskola az irodalom nyelvét lépteti a tájnyelvek örökébe? Nem inkább joga és kötelessége-e az iskolának, hogy a tájnyelvi sajátságoktól megtisztítsa s az örökké változó nyelvhasználat szeszélyes tulkapásaitól megóvja és megvédje az irodalmi nyelvet, minden mivel ember közös anyanyelvét? Az irodalom a nemzet lelkének leggazdagabb és legtartalmasabb megnyilatkozása; azért az irodalom nyelve a nemzet nyelve. Minden vérségi, vagy egyéb köteléknél erősebb kapocs a nemzet fiai közt. Élete a nemzet élete, halála a nemzet halála, mert irva vagyon, hogy elvész a nép, mely tudomány nélkül való. Azért az iskola csak egy nyelvet ismer, az irodalmi. Ez a nyelv a nemzet életének nagy folyama, mely hátán hordja a nemzeti miveltség hajóit és esónakjait. Csakhogy a nemzeti nyelvnek örök forrásai a nép ajakán fakadnak. Az irodalmi nyelv nagy folyama kiszáradna vagy elposványosodnék, ha a tájnyelvek apró forrásai nem táplálnák. Minden egészségesen fejlődött irodalmi nyelv gyökérszállai a népjelvények és a közbeszéd változatos és gaz-

¹ S hogy milyen erős és maradandó a gyermek benyomása, mutatja az, hogy most, meglelt férfi koromban legjobb meggyőződésöm ezer érve és bizonyítéka se tud meggyőzni és megnyugtani affelől, hogy gyermekéveim nyelve nem rútabb és nem kevésbé érdekes, mint bármelyik más tájnyelv. Hiába, szeretni úgy, mint más tájnyelvet, nem tudom soha. Erőszakolni pedig mindent lehet, csak a szeretetet nem. Ez az, a mit sohse tudnék megbocsátani az iskolának.

dag rétegeibe nyulnak le. Ott vernek gyökeret. Onnan szívnak életet és éltető erőt. És ezeket a gyökérszállakat vagdossa el az, a ki a nép nyelvének naiv természetességén csak mulatni tud, s a nyelv életének fájába vágja fejszét az az iskola, melyben egy perczig is pirúlni kényszerül a kis diák beszédjének tájnyelvi sajátosságai miatt.

Végtelenül nagy tévedés azt hinni, — pedig hányszor nem hallja az ember mívelt, sőt tanítással foglalkozó emberek szájából is! — hogy a tájnyelvek az irodalmi nyelv elfajulásai. A dolog inkább megfordítva állana. A népnyelvek természetes fejlődés eredményei; kialakulásukat nem irányította tudákoskodó emberi kontárkodás, halat íszni tanító böleség nem egyengette útjokat, szülőanyjuk és dajkájuk a természet, s a természet útján nines eltévedés.¹ Az irodalmi nyelv azonban többé-kevésbé mindig csinált nyelv. Nem természetes fejlődés eredménye. Kialakulását emberi okoskodás, emberi gyarlóság vezette és irányította. Mennyi kicsinyesség, mekkora pedanteria, milyen kaczagnivaló tudákosság s káskán bogot kereső böleség volt és van az ilyen irányításban, a grammatikusok a megmondható.²

¹ Azaz, hogy tévedés nines, de elsatnyulás csak akad. Et magna saepe dormitat — Natura. Szunyókál s elfelejti beváltani, a mit ígért. Talán mert mostoha anya, mint a poeták írják. Hány sokatigérő szervezet csenevészedik el fűben, fában, emberben időnap előtt az anyatermészet keblén! Ilyen elcsenevészedés, elsatnyulás a nyelv életében is előfordul. Példa rá a csángó nyelv, mely magyarság tekintetében (de csakis ebben a tekintetben, mert a nyelvtudomány szempontjából a köreset is természetes fejlődés) az elzúllás, az elsatnyulás lejtőjére lépett.

² Geleji Katona István például, a nagy grammatikus, ilyeneket tanított: „A singularis numerosokat a pluralisoktól igen meg kell különböztetni és az egyről szóló igéket singulariter s a többekről szólókat pluraliter kell kimondani. Mint: *két emberek, tizenkét apostolok*. Nem: *két ember mégyen vala fel; a 12 Apostol együtt lévén* etc., a mint hallom, hogy a község szöll; mely egy igen nagy vétkesség a mi nyelvünkben. Rút szószaporítás ez ilyen: *Esső esik*, holott az *esső* annyit teszen, mint: *eső*. Egy szóval azért *esőzik*-nek mondathatnék. — A szókat a dolgoknak mívoltokhoz és természetekhez kell alkalmaztatni és a mi egyikhez illik, a másiknak nem kell illetlenül tulajdonítani: *Nincs egy szál borom és egy csep buzám, lisztem, szénám is*, mint a község szokott gorombájul szóllani. — Nincs minden illetlenség nélkül, hogy minden rokozságunkat atyánkfainak mondjuk, holott azok közzül sokak vagy anyánk, vagy bátyánk, vagy nénénk, vagy hugonk etc. fiai. Nemző az atya, szülő az anya. — A passiva voxokat az activáktól felette szükségessé megkülönböztetni, mert egyébként az értelem nemesak dísztelen, hanem ellenkező, sőt némelykor ugyan káromkodó is lenne. Így kell azért igazán szólni: *Az embernek teremtése, megváltása, szenteltetése*, nem: *teremtése, megváltása, szentelése*, mintha az ember teremtett, megváltott, szentelt volna. Hasonló vétkes szóllások ezek is: *A nyavalyák megorvoslása, a tévelygésnek megczáfolása, a bűnösnek megostorozása*, melyek azt teszik, hogy a nyavalya orvosol, a tévelygés czáfol, a bűnös ostoroz“. (Nyr. XII. 13.)

Ugy-e csókolnivalóan (azaz csókolatnivalóan!) kedves szabályok?! Holtra kaczaghatná magát tőlük az ember, ha nem látná, hogy hány okos ember gondolkozik még ma is a Geleji uram fejével. Tanügyi körökben még ma is ez járja: a tanulók taníttatása, vizsgára bocsáttatása, segélyeztetése, megdorgál-

Ha mind esupa szentigazság lett volna is az a sok körmönfont grammatikai szabály, a mivel a fű növését is meghalló böles grammatikusok a nyelvet szabályozni s a világot boldogítani akarták, még akkor sem lenne valami nagyon irigyelni való az irodalmi nyelv sorsa. Hát még, ha a nyelv szellemével egyenes ellentétben álló önkényes grammatikai szabályoknak kellett és kell meghódolnia, ha hamis próféták hamis tanait kell szentírásnak vennie!

A nyelv, az „együgyű tudatlanok rusnya“ nyelve az emberi léleknek legközvetlenebb és legbensőbb megnyilatkozása. Böles és naiv egyszerre s azért újjai kiszámíthatatlanok. A logika örök törvényeinek fittyet hány s szeszélyes ugrásaiban mégis több logika van, mint a mennyit bölcseségünk álmodni képes. Hogy volna hát elfajulása a logika csinált szabályaitól befolyásolt irodalmi nyelvnek?!

Az igazság itt is a középben van, mint mindenütt. Az irodalmi nyelvnek joga van arra, hogy az emberi értelem megkülönböztető ítélkezése révén állapítsa és szilárdítsa meg trónját a tájnyelvek, a népnyelv fölött; érthető és jogosult, ha szabályozni és irányítani, megőrizni és állandósítani akarja a folytonosan változó s minden kimondott szóval új alakot nyerő nyelvet: de saját lába alól rugja ki a talajt, ha magát valami különállónak, önmagából kialakulótnak, a logika befejezett tökéletességű remekének tekinti s feledve származását, megveti szülőanyját, a népnyelvet. Azt a nyelvet, melyben semmi csináltság, semmi kimértség, semmi erőszakoltság, semmi mesterkéeltség nincs, de van annál több szín és erő, élet és elevenesség; hol a szavakon és kifejezéseken az egyszerű természetesség és üde frissesség zománca ragyog, mert igazán csak a kimondás pillanatában születnek milliószer meg, milliószer újra meg újra. Vétkezik az irodalmi nyelv, ha ilyen rokonnal szégyenli az atyafiságot, ha okatlan göggel megtagadja szülőanyját s lenézi nevelő dajkáját. A dajkálásra és gyámoltásra úgy is örökké rá fog szorulni: formáiban elárvúl, életszervei kimerülnek, tagjai elesenevészednek, jómaga idő előtt leéli magát s végelgyengülésben pusztúl el, ha a népnyelv bővös esodaerejű forrásvizéből örök fiatalságot nem iszik magának.

Ne zárjuk el legalább mi, iskola, ettől a forrásvitztől ifjuságunkat. Ha nem tudjuk hozzávezetni, ne, legalább ne zárjuk el tőle; ne vegyük el, a mit nem adhatunk. Elég sok kincs pusztul el magától is, ne álljunk be mi is fosztogatónak. Hadd buzogjon abban az ifjában a szülőiház napsugaras szegénységéből hozott népnyelvnek éltető forrásvize; hadd legyen, a mi erőt és szint

tatása, vádoltatása, fölmentetése stb. stb., pedig ha tudnák, Istenem, ha tudnák, milyen más értelme van mindezeknek a misera plebs, az „együgyű tudatlanok rusnya“ nyelvén . . .! „A csepp kenyér“ és „szikra víz“ logikátlansága is hány Geleji-redivivust szült már. Az ilyen tudatlanságukban fontoskodó (vagy tán kilóskodó?) urak, jól tennék, ha visszakérnék a leczkepenzt, azaz hogy a tandíjat. Joguk volna hozzá, mert hiszen ezeknek a dolgoknak a tudása is ér annyit tán, mint az *unus, solus, totus, ullus* genitivusa. De minek tanulni, a mit az ember úgy is tud?!

adjon beszédének, életet és elevenséget csöpögtessen stilusába. Hadd csengjen a fülébe haláláig a szülőföld felejthetetlen nyelve, mint az elhangzott melodiának sejtelmes varázsa s jóleső bája; hadd forrják össze vele szive, hadd igya be lelke. Akkor aztán tanító nélkül is megérti és megérzi majd a magyar szó zenéjét, a magyar beszéd lüktető ritmusát, a magyar értelemnek a nyelvkifejezésben megnyilatkozó mélységeit s a rajongó szeretet imádatával csüng a nyelven, melynél szebb s előtte kellemesebben csengő nincs e kerek nagy világon.

Hogy bánjék el hát az iskola a népnyelvvel? Könnyű a felelet rá. Ugy, hogy becsülje meg. Költse föl és gyökereztesse meg az ifjúságban azt a hitet, hogy a népnyelv nem romlott nyelv, nem az irodalmi nyelv elfajulása. Vezesse el az ifjút a népköltészet soha ki nem apadó forrásához s oltson szívébe szeretetet az anyaföld minden röge iránt.

Nem azt teszi ez, hogy a tájnyelvi sajátosságok megőrzését tekintse az iskola, föladatának s hogy e föladat kedvéért lemondjon az irodalmi nyelv és a művelt magyar beszéd megtanításáról, hanem azt, és eskis azt, hogy oktalan buzgalomában ki ne öntse a mosdóvízzel együtt a gyereket is. Tegyen úgy, mint a jó kertész. A vad csemetét oltsa meg, nemesítse meg; de a gúny és kiesinylés fejszéivel ne vágjon rajta oknélküli sebeket. Nekünk, magyaroknak — hál' Istennek — alig van tájnyelvünk, annyira közel áll mindenik az irodalmi nyelvhez. Fölösleges miattuk és ellenük megfújni a harezai riadót. Nem ellenség az, inkább jó barát. Hál' Istennek, nem Germaniában élünk; nekünk nem idegen nyelv a magunk irodalmi nyelve, nem kell annyira megijednünk és kétségbeesnünk a sok „rusnya“ beszéd miatt. Hiszen a legrusnyább beszédű iskolázatlan paraszt is megérti irodalmi nyelven beszélő papját s egészen természetesnek találja, hogy innepnapon az Isten házában a nyelv is ünnepi ruhát ölt. A legkisebb erőszakolás nélkül is könnyen hozzászokik a tanuló nyelve ehhez az ünnepi ruhához, anélkül, hogy meg kellene miatta utálnia a hétköznapit.¹

¹ A művelt magyar beszédre — ha ugyan nem időelőtti még egységes művelt magyar kiejtésről beszélni — kötelessége az iskolának megtanítani az ifjút; de nagyon izléstelen ember lehet az, a ki ennek a kötelességnek mindig és mindenben eleget akar tenni. Csak egy példára hivatkozom. A művelt magyar kiejtés nem ismeri és szándékosan kitagadja a nyelv hangjainak sorából a zárt *ö* hangot, pedig a régi nyelvben általános volt s ma is él nyelvjárásainknak legalább felében. Föltámasztani ma már nem lehet, de azt meg lehet követelni minden jóizlésű tanártól, hogy erőnek erejével ne pusztítsa, ne irtsa ki tanítványai nyelvéből. Mi bizony, kolozsváriak és debreczeniek, eléggé sajnáljuk, hogy nem tudunk különbséget tenni a négy különféle jelentésű *mentek* és *vetettek* között, mert mi magunk is érezzük, milyen szörnyűséges mekegéssé válik e miatt néha a magyar beszéd; de azért, ha arról volna szó, hogy ezt a szegény megboldogultat föltámaszszuk halottaiból, mint a hogy Szarvas Gábor ajánlotta (Nyr. II. 97.), erősen tudánk tiltakozni ellene. Hiába, nekünk arabusul van ez az egy betű; sohse tudnók megtanulni. De ha már mindenáron elérkezettnek látná valaki az időt arra, hogy segítsünk valahogy

De nem akarok tovább visszaélni szives türelmükkel.

Még csak egyet!

Azokhoz, a kik a népics formák és fordulatok kedvelésében csak ingújjravetkeződést látnak s nagy aggodalommal féltik nyelvünket az elparasztosodástól, meg azokhoz, akik *tatik-tetik* es, *ván-vén*-es, *andó-endő*-s mondatgalacsinok nélkül nem találják meg a fordításban Liviust s nem jut eszükbe, hogy a stilusnak egyéni és nemzeti sajátosságai is vannak, *quos ultra citraque nequit consistere rectum*. Vajjon elhiszik-e pusztá állításra, hogy az ember nemesak csontját, bőrét, vérmérsékletét, hanem részben stilusát is magával hozza e világra? A stilus az ember, a stilus az egyéniség. Irányítani, fejleszteni, nemesíteni lehet, újjá teremteni nem. Szárnyait lemetshetem, buzogását elfojthatom, eredeti mivoltából kiforgathatom, a sok kertészkedéssel nyomorékká és csenevészszé tehetem, de azt soha meg nem érem, hogy eredeti mivoltával össze nem férő gyümölcsöt teremjen. A stilst is lehet is, kell is tanítani, de sohasem lenne szabad egy perczig is szem elől téveszteni, hogy az egyéni stilus a legjobb stilus. *Ex ungue leonem!* Ez a mit nem lehet és nem szabad utánozni. Meg kell hát becsülni a gyerekekben az egyéniséget s az anyaföld éltető levegőjében fogamzott eredetiséget.

—

ezen a förtelmes mekegésen, sokkal célravezetőbb volna Szegedet fogadni föl mesterül. Az ö-zést mi is megtudnók tanulni; szebb is, mint az é-zés. Remélhetőleg azonban lesz annyi eszünk, hogy belenyugszunk a változtathatatlanba s nem állunk be újra nyelvboldogítóknak. A nyelv nem kér belőle: boldogul magától is. Szinte bámulatos, milyen gyorsan haladunk újabban az egységes kiejtés felé. Lehet látni már, hogy az ö-zés fog győzni. Itt Kolozsvárt, a hol nem is olyan rég még „hőseket“ énekelt a Vörösmarty kürtöse, ma-holnap csak böcsületes söröző hősöket találna a jelenkor Székely Sándora. A pedellusunkból önkényesen Fülöpöt csináltunk, pedig diákkoromban — jól emlékszem — Filep bácsi volt a böcsületes neve. Tordán még ma is *sert* isznak az emberek, de Kolozsvárt már csak *sört* lehet kapni. Különbséget okoz művelt és művelt magyar beszéd között a *ly* hang ejtése is. Mi *j*-nek, a Dunántul *l*-nek s már csak az affektált beszéd ejti *ly*-nek. Szarvas Gábor (Uo.) itt is hiában erőszakolná az *ly* hang megőrzését, a jövő a *j* hangé.

PÁLFI MÁRTON.

Bogáti zsoltárai az árulók és üldözők ellen.

(Második közlemény.)

Látni való, hogy az LV. zsoltárban nem csak a jámbor Dávid, hanem a mi Bogátink is „életéhez képest égbe kiálta“ (XXV. zsolt.) Vajjon ki volt az a „fő polgár“, ki elébb tanítója volt s most fő árulója lett, nem lehet megtudni. Költőnk Basilius és Hunyadi Demeter keze alatt tanulhatott Kolozsvárt a hatvanas években. Harmadik társuk, Eppelius, kolozsvári szász pap, 1582 nyarán elhalt. Mintha erre is találánk vonatkozást Bogátinál: „Látnom halálokat hagyod; vagy *távol hallanom* adod“.

A bujdosó Dávid királynak igen sok panasza van árulójára, Doegra és üldözőjére, Saulra. Az LII. zsoltárt egyenesen Doeg ellen intézi. Bogáti ezt az ő összes vádlóira alkalmazza. Már a kiválasztott dallam is erre mutat: „Igen megromlottál ó jó kereszttyénség“!

Szentes, kegyetlen faj, de mit dücsekedel,
Hogy ennyi sok lelket veszthetél szép színnel?
Éles és kegyetlen nyelved, mint borotya.
Királynak mindenkor az jámbort vádolja.

Nem szeretsz semmi jót, noha azt tettetted:
Isten sátorában hogy jársz, azt jelented;
De az gonoszt jónál te inkább szereted.

Csak ez eszed-kedved, mint igazat ronthass.
Kivel beáruljad, rá *pokol szót*¹ kaphass.
Ez tanácsod, ez szód, miként másnak árthass.

Árulóin kívül költőnk még az urakra haragszik, kik önkényűleg kormányozzák az országot. A LXII. zsoltárban így kél ki ellenök:

Oh én reám török, meddig incselkedtek?
Sok álnok tanácsosal jámborokra törtek.
Bizzál csak Istenben lelkem, ő kövárom,
Ennyi ellenségtől ő erős paisom.

¹ Innovator.

Azért mind hallgatok, *noha sokat hallok,*
Királynak, uraknak mi róllam szándékok.
 Tü jámborok, szentek, tü is így bízzatok ;
 Ha pokol ¹ a ki ur, ne bosszankodjatok :
 Minden bosszútokat Istennek mondjátok.

A LXIV-ik zsoltárt is Dávid után egészen roájok alkalmazza.
 Czím és versfő: „Gonosz tanács“.

Gyakran ijeszt én szörnyű ellenségem,
 Azért halld meg ellene könyörgésem :
 Tarts meg szándékától Uram életem,
 Pokol nyelvek miá ne hagyj elvesznem.

Olázkodnak reám urak, úgy törnek ;
 Untalan király kedvére begyűlnek,
 Nyelvekkel királynál ugyan megölnék :
 Rejts el, tanácsokkal ne vesszenek.

Szóltak királyljal és róllam végéztek,
 Mindenfelé lest és kémeket vettek.²
 Senki ez lest nem tudja, — így beszéltek ;
 Bár lássa Isten! — így szóltak kevélyek.

Töröket azért mindenütt meghánták,
 Jámborokhoz mert *sok patvart* találtak.
 Abba minden eszeket megforgatták,
 Semminemű tanácsot el nem hattak.

Följegyzésre méltó, hogy az első zsoltárookban sehol sem ragadja el őt a harag szenvedélye. Kitérés, czélzás elég gyakori ott is kora viszonyaira, de a költői mérséklet határait mindenütt szemmel tartja. Jellemző példája ennek a XI. zsoltár Saul üldözéséről, hol inkább csak általános vonatkozásokat találunk.

PS. XI. Az nap fenn még.

Nota : Mikor Absolutól Dávid üzetnék.

1. Akara rejtezni, de nem búhaték,
 Saul király előtt Dávid elugrék.
Bosszontva udvarból sokan izentek,
 Veszettet ily szókkal keserítettek :
2. „Szalagy ijedt madár, szalagy, ha lehet ;
 Ha el akarsz búni, keress más helyet,
 Kősziklákat fuss meg, minden rejteket,
 Hogy elbúhass tőlünk, jól takard fejed.“

¹ Rossz, gonosz. ² Vetettek — székelyesen.

3. Nem ijedt meg Dávid, csak ezt izente,
Hogy jó remétségét Istenben vette;
A hol elbúhatnék, oly helyét lelte,
Kiben szegény sokszor fejét mentette.
4. „Azt értem, barátim, rám száundékoztok,
Markotok pökitek, ijet húztatok,
Veszteni boritva jámbort akartok ;
De hogy pengetitek, elszalasztotok.“
5. *„Poklul cselekedtek, hogy nem értetek :
Az Isten papjait mind megöltétek.
Ha mit fogad egyszer fejedelmetek,
Egy tanácsosál velle azt feltörítetek“.*¹
6. „Féltlek, hogy igen vér egyszer az Isten ;
Mert miben vétettem az király ellen ?
Noha Isten lakik nagy magas helyen,
Széki, mint birónak, az fényes egen :“
7. „Érti azért s látja, mit cselekedtek,
Urak, tü tanácsok, tü főfő népek.
Jámborok és latrok valahul éltek,
Onnat feljül rátok nagy szemek néznek !“
8. „Nem szeret hamissat, de jót igazit ;
Isten effélékre veti vesszejét.
Hogy ez világ lássa tökéletességét,
Cégéren válassza Isten hiveit.“
9. „Maga az latrokat ideig hagyja ;
Tűri soká az bűnt, meg sem bocsátja.
Az versenyeket azért megrontja,
Harag poharával őket itatja.“
10. „Égő tűzét menyből rájok hullatja,
Kénkövet, menykövet nyakokba hányja,
Szelét, zurzavarit oda bocsátja,
Mignem az jó földről el-kitisztítja.“
11. „Ez ellen a jámbort szépen megtartja,
Pusztában, városban megoltalmazza.
Kegyelmes szemével mindenütt látja.
Ha ki ezt nem hinné, róllam tanolja.“

¹ E versszak, mely egészen a Bogáti betoldása, egyfelől Saul öldöklésére céloz, ki a Dávid királyhoz szító papokat levágatta ; más felől a Dávid Ferencz pártjának erőszakos elnyomását helyteleníti. A „fogadás“ itt az, mely az erdélyi fejedelmet felavatásakor a recepta religiók bántatlan megtartására kötelezte.

12. Gyorsan futott Dávid, ily választt ira,
Saul udvarának tudtára adá ;
Soltár tizenegyed részében hagyá,
Érdeméhez bizni mindennek hagyá.

Később mind inkább erőt vesz rajta a száműzetés keserve. A LXI. zsoltárban búsan éneklí: „Édes hazám földét nagy messzül tekintem, Végbatárán bujdosom. Nem tudok mit tennem, csak hozzád kiáltok, Mert itt sincs bátorságom“. A LXIII-ban némi megnyugvással mondja:

Ez messze földön is tégedet dicsérlek,
Szerencsém felejtven, innepet szentelek.
Kezem felemelve, valahol én leszek,
Teljes életemben téged emlegetlek.
. . . Emlegetem hozzánk nagy kegyességedet,
Felejttem eközbe ily pokol helyemet.

De még ez inepszenteléskor sem tud ellenségeiről megfélekezni. Dáviddal együtt éneklí:

Te hozzád ragadott lelkem téged szentel,
Mert minden szerencsén te tartasz kezekkel.
Azért, a kik engem keresnek fegyverrel,
Megérem, rövid nap, hogy poklul vesznek el:
Ily pokol lelkeket fegyver miá vesztek,
Hogy az ártatlan vért ily messze kergetik.

Legerősebb kitérését az urak ellen az LVIII-ik zsoltárban olvashatjuk. Itt is ragaszkodik ugyan a költő az eredeti kifejezésekhez; de oly színezettel önti el az egész éneket, hogy Bogáti lelki hangulatának igen találó képét nyerjük benne. Az egész középkori magyar költészetben alig találhatnánk más költeményt, mely a gyűlöletet és megvetést ily megrendítő vonásokban rajzolja.

PS. LVIII. Pokol tanács.

Nota: Lásd meg Uram Isten az te népeidet etc.

1. Panaszom reátok, urak, kik rám szóltek:
Mire¹ hogy igazat tü nem szolgáltattok;
Tanácsot királynak mire² nem jót adtok.
2. Oktalan hamissat sőt mind csak forgattok;
Föld népét kegyetlen tü nyomorgatjátok;
Királyt is tanácsosal én reám gyűjtjátok.

¹⁻² Mire: miért.

3. Kiskoroktól fogva igazat gyűlöltek ;
Hazudni tanoltak, ezek latrul éltek ;
Isten törvényében mert nem nevedektek.
4. Oly nehéznek tecik, ha ki jóra híja,
Mint mérge Aspísnak : mert fülét bedugja,
Hogy az bő-bájolást fejére ne hallja.
5. Levágtak nyelvekkel, kibe' kigyó mérge,
Nem lehet felöllem oly jó szó, ki érne ;
Mert az nagy gyűlö'ség szívöket eltölté.
6. Törd meg Isten öket, szájakban fogokat ;
Ez *tanácsuraknak* rones¹ be pofájokat ;
Ez oroszlánoknak szed ki nagy zápfogokat.²
7. Az fővényen az viz, mely hamar elszárad ;
Ha nyil félbe törik, mely heába fárad :
Úgy járjanak ezek, Istenem azt adgyad !
8. Napvilágot sem lát az idétlen gyermek,
Az tavaszi csigák cserepekben vesznek :
Az király tanácsi, adgyad, úgy vesszenek.
9. Az fővetlen nyers hus mint bogy³ meg nem főhet,
Ha mihelt⁴ felforrad, kiveszik fél nyersent :⁵
Úgy ne érhessék meg kívánt vénségeket.
10. Tisztes jó korokban, éltekben vesszenek ;
Sebes haragodban megemésztessenek.
Jámborok, ezt látván, téged dicsírjenek.
11. Sok latrok vérébe had lábokat mártsák :
Hasznos az jámborság ! — had, Uram, had mondgyák
Vagyon Isten, vagyon ! — had, Uram, kiáltsák.
- *
12. Ez levelet Dávid küldé az uraknak,
Saul király után fő-fő tanácsoknak.
Ötvennyolcz részében hatta az Soltárnak.

A XCIV-ik zsoltárban még egyszer leszámol s nem kisebb erővel és elkeseredéssel a mi Bogátink az ő nem-barátival.

¹ Ma : rontsd. ² Ma : szedd ki nagy zápfogokat.

³ Ma : miként. ⁴ Ma : mihelyt.

⁵ Ma : félig nyersen. Vessd össze : szer-ént, alkalmas-int stb.

XCIII. Hamis birák, Sauliták, urak.

Nóta: Rettenetes bűn lám, volt az fősvénység.

1. **Hatalmas**, bosszús úr mutasd fel magadat,
Bosszúálló Isten jelents' ki karodat!
Serkenj fel és büntesd az hatalmasokat,
Az hamis urakat, ravasz tisztartókat!
2. **Az föld tisztartóit** nézd és az nagyokat:
Agy' ez kevélyeknek méltó jutalmokat,
Meddig hagyod élni istentagadtakat,
Hagyod dűcsekedni az ocsmán latrokat?
3. **Meddig** hisznak, ugyan meddig emelkednek?
Mindennel bővösök, békességben élnek;
Noha túrheteflent, iszonyút beszélnek,
Noha nagy kegyetlen és kevélyen élnek.
4. **Ime**, mint rongálják az te szent népedet,
Veszük és sülyesztik te örökségedet.
Faggatják és ölik az te özvegyidet,
Az szegény árvákat, az jövevényeket.
5. **Sőt** mind ezenközbe vetnek ilyen szókat:
Az Jákob Istene nem tudja dolgunkat.
Nem lát ide, sem tud sem jót, sem hamissat;
Attól mi szabadon tehetjük dolgunkat.
6. **Bolond** oktalanok, ezt hogy mondhatjátok?
Hogy nem értitek ezt, hogy nem gondoljátok:
Az kitől filesek és szemesek vagytok,
Az files és szemes lát, hall tü hozzátok.
7. **Inkáb** hogy lehet ez, hogy tü fejedelmek,
Kösség előtt vagytok eszesek és bölcssek:
Isten törvényére, hogy nincsen filetek,
Az törvény érteni nem nyilik szemetek?
8. **Régen** ez világot az árvizbe veszté,
Tűzzel és fegyverrel sok népet bünteté:
Hogy lehet, hogy Isten tüötököt ne verne,
Ha az Úr törvényét mindentek értette?
9. **Az ő népe** között bizony inkább büntet,
Ha Úr szavát értvén, az szolgál megvétett.
Az mit tü gondoltok, már mindent megértett,
Hogy az, mit forgattok, hamis, megtekintett.

10. **Ki** boldog az, Uram, az kit te tanítasz,
Törvényedre meghozsz, utadra fordítasz!
Pokol üdön illyent veszélytől megtartasz,
Az istentelennek mikoron vermet ássz.
11. **Soha** mindenestől népét el nem hagyja,
Aegyptustól megvött örökét megtartja;
Az Úr az kegyetlent ő rólta elfogja,
Az tisztartók dolgát másképpen formálja.
12. **Az** földről elüzött igazat¹ meghozza,
Az emberek székit széki² szerint szabja.
Mindennek életét az szerént kívánja.
Az mostaniakat székekből lehányja.
13. Ugyanis valljon s ki segített engemet?
Ennyi latrok ellen felvötte ügyemet,
Az gonosztévőkkel értem megütközött,
Az reám töröknek tört, akadált vetett.
14. Lelkemet már régen eloltották volna,³
Ember miatt, nem most, én elvesztem volna;
Ha pártomat az Úr nem tartotta volna,
Velem nem volt volna, nem vigasztalt volna.
15. Így is szólék egykor: bizony már megestem!
Már az törbe lábom, rajtam ellenségem.
Ottan te velem lól kegyelmes Istenem,
Ugyan kezen fogva te tartál meg engem.⁴
16. **Te** bátorítál meg, hogy igen busongék,
Az urak sok bűnén mikor én kesergék.
Kikről én magamban ugyan így is szólék:
Ezekkel mi közü vagyon az Istennek?
17. *Az gonosz székülök hogy-hogy maradhatnak,
Ha törvény színivel sokat palástolnak?
Minden latorságnak ótalma találának,⁵
Ez színnel az jókra articulust írának.⁶*

¹ Igazságot. — ² Itélő szék, törvényszék. — ³ Az 1579-ben reá szabott silentiumot érti. — ⁴ 1582. évi menekülésére czéloz e szavakkal.

⁵ Jezsuitákra czéloz, kiknek gonosz életét sötéten festi Bogáti a XXXVI. zsoltárban is.

⁶ Hogy a jezsuitákat behozhassák, törvényt állítottak a Dávid Ferencz szabadelvü törekvései ellen.

18. *Kemény törvényeket szegénységre szabnak,¹
Sok igaz lelkeket tanácscsal elnyomnak,
Ártatlan-vétellen vért sententiáznak.
Mert ország szerzése, — csak ily okot adnak.²*
19. **Úr** volt csak ótalmom mind ezfélék ellen,
Erős tornyom, váram *ez végezés ellen.*
Fejemet megtartá eddig minden ellen,
Kiből reménségem ezután is léssen.
20. **Rajtok** én bosszumat azon Ur megállja,
Mit nekem akartak, fejekre fordítja.
Bizony mint keresik, ő nekik úgy adja:
Bűnök szerént veszi, bizonynal megrontja.

*

21. **Az** Saul pártírói Dávid így könyörge.
Hogy kegyetlenségét, sok irigyit nézé,
Saul tanácsinak ily levelet küldé.
Kilenczven negyedik nótában pengeté.

A XCIV. zsoltárhoz hasonlóan elég gyakran tér ki az erdélyi viszonyokra Bogáti, ha a rokon értelmű hely a czélzatos vonatkozást megengedi. Világosan a János Zsigmond korára gondol a XLVII. zsoltár e félreismerhetetlen záradékában:

Az pogánság közt nagy hatalmas urak,
Nagy királyok hozzánk tértek és *vajdák.*
Az Abrahám istenét velünk vallják;
Bálvánt elhagytak, *csak egy Istent áldnak.*

Az LI. zsoltár végéhez a következőt toldja a magyar költő nyilván a János Zsigmond utáni állapotokat tartván szem előtt:

Vége is nincs, Uram, még az Credónak,
Félben állapotja az hűt dolgának.

Az imént bemutatott XCIV. zsoltár szellemében a Báthory Zsigmond kiskorúsága alatt Erdélyt kormányzó tanácsról más helyeken még így nyilatkozik.

¹ Jobbágyokra érti, kiknek elnyomását az egykoru Basilius István is felpanaszolja.

² A Báthoryak valláselnyomó politikáját jellemzi e kemény szavakkal. Vess össze Bogáti saját nyilatkozatával az Apocalypsis előszavában: „Főképpen az ártatlan vér kiált *az tanácsra, bírásra,* mélyet ez mostani időben az hűt dolgáért kezdenek azok ontani (ontják pedig, az kik éltekben nyomor-gatják, rettegtek is az szenteket), az kiknek nem ítéltetők volna, *kiről szóltunk másszor.*“

Értek hamis törvént király udvarában,
 Árvát nyomorgatnak ez széles országban.
 Sok lator szabadon forog az udvarban ;
 Nines, ki megszólítsa, *mert kell a tanácsban.*

CI. zolt.

Az LIX. zoltárban szintén ily erős hangon kárhoztatja a tanácsurakat :

Törd meg őket, mert lator volt ő nyelvek.
 Rám hazudtak, reám méltatlan törtek ;
 Fondorlottak, hamissan rám esküdtek :
 Kevélyen nagy hamis törvént rám töttek.

Erős haraggal veszesd mind ezeket,
 Eggyig eltöröld földről nemzeteiket,
 Hogy sidók *végein*¹ hallják nevedet :
 Mindenütt féljék te nagy felségedet.

Az LIII., LVI., LVII., XCVIII., CXX., CXXXIX. és CXL-dik zoltárban foglal kozik még feltűnőbben az öt üldöző urakkal és árulókkal. A héber költészet eredeti szelleméhez híven meg is átkozza azokat, a kik az ő romlására törtek. Az egész CIX. zoltárt ily ezélra szenteli. A „hazug, fondorló Doëgnak, átkozott rossznak“, a ki „hamis száját istentelen rá tätta“, minden lehető rosszat kíván. „Ha perbe kel, sentenciázott legyen. Ha könyörög, senki rá ne tekintsen ; sőt könyörgésén az bíró gerjedjen“. „Holta-kor mindene kapsiba keljen“. „Háza, jószága, fiskusra maradjon“. Ugyanott többi ellenségét is megátkozza, kik szidják őt és neki „rútokat izennek“. A legrettentőbb átok után (CIX. zs.) még némi gúnnyal jegyzi meg :

Az gonosz tanácsnak ez az ő soldja,
 Rágalmazó nyelvnek ily *szép jutalma.*
 Valakik szóltanak fejem kárára,
 Az Ur ezeket adja ő magokra.

A LXIV. zoltárban a zsidós átkozódás helyett ily szép költői formában magasztalja az ő ellenségeire lesújtó isteni büntetés hathatós voltát :

Az Isten az veszélt visszafordítja,
 Tudom, ártatlanok bosszúját állja.
 Véletlen, hamar nyilait fordítja,
 Szörnyű sebekkel azokat letaglja.

¹ Véghatárain.

Nyelvek nyilát önfejőkre fordítja,
Ez ostort világnak például hagyja;
Hogy valaki veszedelmeket látja:
Nagy reszketve csak szemét elfordítja.

Az, ki látja veszteket avagy hallja,
Hogy Isten dolga, azonnal azt vallja;
Hatalmasnak, bölcsnek az Istent mondja,
Hatalmáról az büntetésben áldja.

Tiszta szentek ezen igen örülnek,
Isten felől magokban dűcsekednek;
Annál inkább Istenhez édesülnek,
Az jámbor életben megerősödnek.

Saul királyról Dávid így beszéle,
Ki gonosz tanácsból ötet kergeté.
Tanácsiról *ily szépet* jövendőle;
Hatvan negyed énekében jelenté.

E költői s nem éppen tompa hegyű nyilakat a messi Pécsről lövöldözte a bujdosó költő az erdélyi urak ellen. Több helyen találunk zsoltáiraiban bánatos ezélezást hazájától való távollétére. A LXII. zsoltárban Dáviddal együtt éneklí:

Nehezen élek itt, mint pusztán nyomorgok;
De azzal Istenem annyit nem gondolok,
Mint hogy az innepen sátonnál nem vagyok,
Sok ezer népeddel sátonnál¹ nem forgok.

Nézem azért itt is te dicsőségedet,
Ugy, mintha ott volnék, hatalmas erődet,²
Emlegetem hozzánk nagy kegyességedet:
Felejttem ezközbe ily pokol helyemet.

Ez messze földön is tégedet dicsérlek,
Szerencsém felejtván, innepet szentelek.
Kezem felemelve, valahol én leszek,
Teljes életemben téged emlegetlek.

¹ A zsoltárköltő, Dávid, a frigyládát emlegeti, az ő istene „szent hajlékát”. Bogáti a kolozsvári piaczi templomra gondol, János Zsigmond óta az unitárizmus középpontjára.

² E vers és a rákövetkező két sor egészen a Bogáti betoldása. Pécsen hatalmas gyülekezete volt akkor az unitáriusoknak; de a török uralom s a régibb felekezetekkel való versengés miatt ott sem lehetett valami nyugalmas békesség.

Világosabb s valóban subjectiv vonatkozást ismerhetünk fel a CXXX. zsoltárban, melynek a költőtől adott czíme: *Nyomorgó* s „Ur Isten irgalmazz nekem!“ kezdetű régi zsoltár bánatos dallamára énekelte:

Nagy, mély vízben, sárban forgok,
Szivem titkjából óhajtok.¹
Uram, csak hozzád kiáltok,
Te ajtódon zörgök, koltogok.²
Megérts' szóm: nézd, mint nyomorgok,
Keserves szívvel mint busongok.

Megvárom fogadásodat,
Meghittem igaz szent szódat:
Elvárom szabadságomat,
Pogán közzül fordulásomat.
Ezzel kötöm nagy sok bűnmat,
Hogy még meglátom szép hazámat.

Oly reménségem az Urban,
Szivem függ szent fogadásán,
Hogy hajnaltúl estig magam
Foglaltam nagy imádkozásban.
Az én szemem virraszt abban:
Kérlek, immár vigy meg hazámban!

A terjedelmével is kiváló CXIX. zsoltár szolgálta legjobb alkalmul Bogátinak arra, hogy az elhagyott haza után vágyódó busongását megható siralomban kiöntse. A versfőkben ez rejlik: „Absalom vagi Saul eleot budosva kivankozik az satorhoz tanolni s tselekedni jót, mērt az pietas egészen jó“. Nótája ez: „Oh Israel, szerető népem!“ Az Isten ígését és törvényét magasztaló egész hosszú éneken keresztül minduntalan fölhangzik az az esdeklő rimázkodás, melylyel a sokat zaklatott költő az ő sujtoló istenéhez folyamodik, hogy megeléglvén immár sok szenvedését, az ő szent törvényeit szíve szerint tartó szolgálját boldogabb hazába juttassa.

Mint saját szavaiból kitünik, éjjeli-nappali könyörgésébe foglalta ezeket:

Gyámoltalan vendég búdosom,
Házadnál igid sem hallom.
Vigy haza, mert házad óhajtom:
Ne rejts' azt, kibe nyugalmom.
Lábomat vezesd, tarts' lelkemet,
Tartsam éltig szerzésedet.

¹ Ma: sóhajtok. — ² Kopogok, kopogtatok.

*Vigy meg, had tanuljam igidet,
 Tartsam épen törvényedet! —
 De ha hon szabadon lakhatom,
 Törvényed is inkább tartom.
 Az uraktól én sem általlom,
 Sőt előttök hasogatom. ¹
 Az ország vakságát is látom.
 Hogy elhagyott, iszonyodom. ²
 Én búdosván is veled tartom,
 Igidet kedvest dudolom. —
 Az gonoszok töriben estem,
 Törvényed ugy sem feledtem;
 Sőt éjfélkor énekhez költem,
 Igidről neved dicsértem.
 Nyájasságom hatszáz jámborral, ³
 Szent utaidon járókkal.
 Lám ez föld rakva jó voltoddal;
 Tégy bölcsesé tudományoddal. ⁴
 Könyörüld meg, vid' meg szolgálodat:
 Lássa már fogadásodat.
 Jó hütöt adj, értelmet, vallást,
 Mert hiszem mind mondásidat.
 Ostorod után már jól élek;
 Az előtt igen tévelygék.
 Jó vagy és jótevő, had értsék.
 Igidben ted' azt, bölcs legyenek.
 Szóluak urak, rágnak hamisan,
 Noha törvént tartom tisztán:
 Ez öröömöm, ezt járom vigan, —
 Ók elhíztak urok után.
 Így jó tanulni, mint én jártam:
 Verve, mondásidhoz szoktam.
 Száld beszédit jobbnak tartottam,
 Hogy nem halom kincsem látnám.
 Kezed vetett engem ez búra,
 Vigy haza, ott tégy tudóssá.
 Az sok jámbor örömmel lássa,
 Hogy hütömet szód nem csalta.
 Azt tudom, szód igaz s tökélet,
 Azért méltán versz engemet;*

¹ Fejtegetem. ² A Báthoryak korában sokan tértek el az unitárizmusról.

³ Dávidnak hatszáz vitézére érte, kikkel ez a pusztán bujdosott. Itt ezélnak is vehető a pécsi unitárius gyülekezetre.

⁴ E kettős vers Károlyi fordításában így van: „Társok vagyok én mindazoknak, kik tégedet félnek és megőrizik a te parancsolatidat. A te irgalmaságoddal, oh Uram, teljes a föld; taníts meg engemet a te parancsolatidra.“ (CXIX. zsolt. 63. 64. v.)

De vigy meg, vigasztald lelkemet ;
 Szó'd szerént, ne bad hütömet.
 Szerelmem, kedvem csak törvényed :
 Vigy meg azért, ad' kegyelmed.
 Kik reám törnek, szégyenítsed,
 Lám minden dolgom törvényed. —
 Rám törnek, már csak meg nem öltek,
 Az jótól el sem vihettek.
 Jó voltodból *életre vigy meg,*
Minden szódnak hon engedek. —
 Az törvént én vaj' mint szeretem ;
 Az minden napi beszédem.
Ellenimnél eszesbé löttem,
 Hogy korosként azt emlitem.
Nagy doctorimnál többet értek,
 Hogy törvényről elmélkedek.
 Véneknél ezzel többet értek,
 Törvényed szerént hogy élek . . . .
 Ily nagy kénokból de már vigy fel ;
 Lám fogadtad, vigy meg, költs fel !
 Szám áldozatit ved' jó kedvvel,
 Tanits élnem törvényeddel.
 Sokszor lelkem markomban tartom,
 Törvényedet még sem hagyom.
 Latroktól nekem vetve hálóm,
 Az mit hagysz, még sem tágitom . . . .
Rosz gyermek koromban is tartám,
Törvényed utait jártam ;
Mert örök jó, még akkor láttam.
Nem vész az, ki tartja, tudtam. —
 Szódra bizva, jó reggel kelek,
 Hogy megvigy, azon könyörgök.
 Virrasztóknál ébrenben élek,
 Törvényid felől beszéllek. —
 Én fém ¹ ártatlan sok úr rontja ;
 De szivem az törvént tartja.
 Igiden feljebb vigassága,
 Hognem ha sok pénzt lelt volna . . . .
 Jobb kezeddal segéld fejemet !
 Lám, választottam igídet.
 Lelkem tölled reméni kegyelmet,
 Mert szerettem törvényedet.
Oh, vigy meg és hon megdicsérlék,
Törvényedben úgy élhetek.
Eltévedt johodat ² keresd meg,
Lám, soha nem feledtelek !

¹ Fém, fejem. ² Juhodat.

A szintén hazátlanul külföldön bujdosó Szezezi Molnár Albert néhány hónap alatt lefordította német nyelvről magyarra a francia zsoldárokat. Saját útján haladó Bogátinknak valamivel több dolga akadt az eredeti héber szöveggel, melynek értelmét görög, latin és zsidó tudósok magyarázatai tárták fel előtte. Egy Kimchi több gondot ad tiz Lobwassernél. 1584-ben mégis készen állt az 1582-ben megkezdett első „Magyar Zsoltár“. Vajjon tanítványaitól, talán Pécsi Simontól, küldte elébb Erdélybe, vagy ő maga hozta el a jobb idők beálltával pártfogóinak, e kérdés eldöntését a jövőre bizzuk.

Erdélyben nagyon alászállt e két év alatt a kiskoru fejedelem helyett kormányzó tanácsurak tekintélye. A féltett jezsuiták ellenben erős gyökeret vertek Kolozsvárt, az eretnokség főfészkeében. Bogáti jóakaróinak tehát nem volt nehéz bocsánatot eszközölni ki a már nem veszélyes bujdosónak. 1584 őszén már Tordán foglalja el ismét régi állását. Ott fog hozzá az énekek éneke és Jób könyve verse foglalásához. Föltett czélja volt, hogy a szent könyv összes lírai részeit, melyeket már egy előző kor lefordított az egyházi rendek számára, ékes magyar ritmusban bocsássa ő is hitfeleinek használatára.

Éhség és a pestis, mely fiát megölte, elűzte őt Kolozsvár közeléből s a csöndes székely bérezek közt vonult meg. Pár év múlva a kolozsváriakkal ismét kezét foghatott Medgyesen, hol az 1588-ki emlékezetes országgyűlésen a protestáns papoktól feltüzelt erdélyi nemesség örökre utat adott a római pápa és császár szenteskedő zsoldosainak. A jezsuiták eltávozása után csakhamar meghívták Bogátit Kolozsvár papjának. A régóta betegeskedő költőt e meghívás új életörömmel töltötte el. Befejezte legnagyobb theologiai munkáját, az Apocalypsis magyarázatát, melynek előszavában visszatekint a száműzetése óta eltelt hét évi „pokol üdökre.“ Felemlíti törekvő irodalmi munkásságát e küzdelmes hét év alatt, köztük szerényen, alig érintőleg az első magyar verses psalteriumot is, melyből örömmel énekelhetette el a CXIX-ik kesergő zsoltár mellett álló Dávid diadalmi énekét:

Nem halok meg, még nem: halál számtalanszor
 Heába fenyegettel!
 Had éljek, had mondjam az Úr szép dolgait,
 Kibe nekem lelkem él.
 Elöttem nyissátok a szent ház kapuit,
 Kibe csak szentek járnak,
 Ki nékem zárlott volt: had mondjak örömmel
 Hálaadást az Úrnak.

Úr dolga lön mind ez, hogy csak község közt is
 Fejem nem maradhata:
 Sok áruló miatt király az urakkal
 Halálra háborgata.
 Legtisztebbesbé engem felséged tön,
 Azokat mind elveszted:
 Kin most csodálkozik és néked hálát ad,
 Velem most így, te néped.

S valóban a Bogáti életének kesergetőire, a „szentek üldözőire,“ alig egy-két év mulva már lesujt a történelmi végzet kegyetlen tragikuma. Az Erdélyben több mint tiz év óta hatalmaskodó elbizotttanácsurakat, köztük a legkevélyebbet is, Kendi Sándort, Dávid Ferencz ítélő bíróját, készségesen szolgált ezimboráik, a pápa és császár kedves hivei, nem várt jutalmul vesztőhelyre hurezoltatták. Az egész életükben szorgosan gyűlt tömérdek kincs és tenger jószág a fiskusra, — „szent célra“ maradt. A Kolozsvár piaczn lefolyt szomorú tragoediát azonban a róluk „ily szépet“ jövendőlgető költő már nem érte meg.

KANYARÓ FERENCZ.

G y ö n g y m o n d a t o k.

(Újkori írótól)

H a r a g.

Nem lehet tenni, hogy a harag soha fel ne tűnjön; ezt az emberi lélek szerkezetétől ne is várjuk. De mondhatjuk, hogy az minél kevesebb, annál jobb. *Bentham*.

Lehetetlen, hogy az igazság és okosság egymással találkozzanak a haragban. *Chateaubriand*.

A harag a sérelem miatti kedvetlenségből és a magát megboszulás kívánságából van összetéve. *Mendelsohn*.

Megrögzött haragot vészek félelme s erőszak nyomhat ugyan kevesig, de egészen eloltani gyenge. *Czuczor*.

H a r e z.

Száz golyó közül csak egy talál és ha talál, az a legjobb halál: éljen a haza! *Jókai*.

A háboru egy szép lakodalom, hol nem az mulat, a ki tánczol, hanem a ki huzza, — s nem az búsul, a ki tölt, hanem a ki megissza. *Jókai*.

Rossz esatatór, hol nincs út a hátrálásra. *P. Szathmári Kár*.

A harez egy megkoszoruzott dühöncz. *Klopstock*.

A harez szüli a rablót, a béke pedig felakasztja. *Saphir*.

A háború az emberiség erősítő vasgyógymódja, mely nem azokat gyógyítja, a kik azt vezetik, hanem azokat, a kik a miatt szenvednek. *Jean Paul*.

Az ember a harezot esupán azért indítja, hogy learassa a gabnát, melyet mások vetettek, — hogy bírassa azok juhait, lovait, ökreit, teheneit: ide megyen ki az egész, mert a harez a minden gazdagság elve. *Voltaire*.

A véres harez érdebabért ezer örömmel odaadom a tavasz első violájáért. *Schiller*.

Senki sem elégszik meg örömet azon részszel, mely őt illeti; és így örökre megvan az anyag a harezra. *Göthe.*

Mint a legnagyobb természeti rossz a halál, úgy a legnagyobb erkölcsi rossz bizonyynyal a harez; maga után húz minden büntényt: rágalmat, hitszegést, rablást, pusztitást, fájdalmat és halált minden alakban. *Voltaire.*

Dicsvágy a harez indoka nem lehet; abban nincs igazság, s ha volna, a föld vérpiaez lenne. *Montesquieu.*

Tán okokkal rábirható valaki, hogy harezoljon? soha sem! A katonát dicsőséggel, kitüntetésekkel, jutalmazásokkal kell megvesztegetni. *I. Napoleon.*

Mintba nem volna elég a halhatatlan Isten haragjának menydörgése, a kevély emberke is a földről dörögni kíván. *Petrárka.*

Kiméld nagy tetteid útjában a földészt, a ki nem ellenséged. Segélj szükségein, ha szükségeid fedezve vannak. A rablást hagyd a gyáváknak. *Kleist.*

H a s z o n. H a s z n á l a t.

Holnap! ez a szerencsétlenek jelszava; ma! ez a szerencésé. *Sand Gy.*

A kik a polgároknak jogot engednek halászni a folyókban, patakokban, csak egy jogot tartanak fenn maguknak: a zavarosban halászni. *Saphir.*

Haszonérdek igazgatja a világot. *Schiller.*

H a t a l o m.

Nagyjaink, ha tehetnék, hogy úgy dörögjenek, mint Jupiter, őt megzavarnák; eget minden apró hitván tiszt dörgésre használná. *Shakespere.*

A hatalmasságok, kik időfolytával harezzezal, házassággal, stef. erősbek lettek szomszédaiknál, azokat benyelni minden lehető elkövetnek — úgy, a mint a gazdag úr elnyomja szomszédát; és ez az ugynevezest nagy politika, — de a mit a szerénység nagy igaztalanságnak, nagy borzalomnak nevez. A becsületes politika áll az elnyomás megakadályozásában. *Voltaire.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Szabadelvű vallásos gondolkozás a XX század kezdetén.

Angolból fordították : *Unitárius lelkészek és tanárok*. Kolozsvár, Gámán János örökössei könyvnyomdája. 8 r. VIII. 245 l. A könyv ismertetéseül közöljük az ahoz írott következő Előszót :

„Az *ámérikai unitárius Társulat*“ 1900-ban május 25-én fennállásának 75-ik évfordulóját ünnepelte meg Bostonban. Ez ünnepély, mondhatni, visszatükröződése volt Chicagóban 1893-ban a világkiállítás alkalmával rendezett nagy vallási parlamentnek, a mennyiben az *ámérikai unitárius Társulat* e jubiláris ünnepélyén is nagy számmal részt vettek más egyházaknak nemcsak az *ámérikai* egyesült államokból, hanem *Európa* majdnem minden államából vallásos szabadelvűségükről ismert tagjai: kiváló hittudósok, papok és tanárok. Sőt képviselve volt azon *India* is, *Jápán* is. Egyházunk szintén elküldötte ez ünnepélyre papnevelő intézetünk dekánját, Boros Györgyöt.

A különböző országokból és egyházakból ily módon Bostonban, a szabadelvű vallásos gondolkozás képviselőiként egybegyűlt férfiaknak és nőknek — mert ezek is nagy számmal voltak jelen — egymással való megismerkedése, gondolataiknak kölcsönös kieserélése azt a gondolatot vetette fel, hogy mily kívánatos lenne, ha ily találkozáásra s ez által egymás között a rokonszenv és testvéri indulat ápolására többször is alkalom nyílnék s azonnal egy bizottságot küldöttek ki, hogy e gondolat megvalósítására készítsen egy szervezeti tervezetet.

A kiküldött bizottság már a következő napon a következő javaslatot tette: *Először*. A tervezett Társulat neve legyen: „Az unitárius s más szabadelvű vallásos gondolkozók és munkálkodók nemzetközi Tanácsa.“ (The international Council of unitarian and other Liberal Religious Thinkers and Workers.) *Másodszor*. Ezen Tanács célja érintkezésbe jöni azokkal, a kik minden országban arra törekeshnek, hogy a tiszta vallást a teljes szabadsággal egyesítsék és a testvériséget és együttműködést egymás között növeljék. *Harmadszor*. Mivel a kitűzött cél sem egy meghatározott alkotmányt, sem egy kidolgozott szervezetet nem kíván, a Társulatnak csupán az előrebocsátott pontok szolgáljanak megállított cikkelyeiül s minden kérdést arra nézve, hogy a Társulat érdekeinek előmozdítására mik lennének a legjobb módszerek, hagyassék fenn a jövőnek, hogy azok felett a tapasztalat, a szükség, a körülmények által feltárt munkatér s a lehetőségek figye-

lembe vételével határozzon. *Negyedszer.* A Tanács tisztviselői: egy elnök, egy titkár, a kik egy választmányynyal együtt a gyűlések alkalmával választatnak meg. Végre a bizottság azt ajánlotta, hogy a Tanács első közgyűlését 1901-ben május havában Londonban s azután 2—3 évenként felváltva, a mennyire lehetséges lesz, különböző országokban tartsa.

A fennebbi javaslat egyhangulag elfogadtatván, ez alapon „A nemzetközi Tanács“ első ülését 1901-ben május végén, kapcsolatban a Brit- és Külföldi unitárius Társulatnak évi közgyűlésével Londonban tényleg meg is tartotta, a melyre budapesti egyházközségünk ottoni lelkészünket, Józán Miklóst küldötte el. Érdekesnek tartom angol testvéreink által a gyűlésre kibocsátott meghívóból a következő jellemző sorokat közölni. „Mindazokat, a kik ezt az értesítést olvassák, bármely egyházhoz tartozzanak vagy egyházon kívül legyenek, a kik hajlandók egybegyűlni a vallás lényegének tanulmányozására — oly dolgokat foglal ez magában, a melyek dogmatikai kifejezésre igen nagyok, hitvallásszerű állításra vagy tagadásra igen magasztosak — mindazokat, a kik óhajtják, hogy a világ jobb legyen s készek erre közremunkálni, szívesen meghívjuk a nemzetközi Tanács gyűlésére. A mennyire csak lehetséges, ezek a gyűlések testvéries és nem felekezeti jellegűek lesznek. Válaszfalakat, a meglevőkön kívül, semmiesetre sem emelünk, sőt arra fogunk törekedni, hogy a meglevőket is figyelmen kívül hagyjuk s juttassuk előtérbe az Isten és emberek iránti szeretet nagy parancsát.“

E gyűlésen tartott felolvasásokat a Brit- és Külföldi Unitárius Társulat titkára, Bowie W. Copeland egy kötetben kiadván, jónak láttuk azokból néhányat lefordítva, bemutatni a magyar olvasó közönségnek is. Mert úgy véljük, hogy a ki korát ismerni akarja, nem zárkozhatik el az emberi léleknek a vallás iránt nyilatkozó munkássága elől se s e felolvasások meglehetősen tájékozást nyújtanak a szabadelvű vallásos gondolkodásnak a 20-ik század kezdetén nyilvánuló irányáról és terjedelméről. Nem mondom, hogy mi mind aláírjuk s feltétlenül a magunkévá tesszük a felolvasásokban foglaltakat. De a gondolatszabadság szólásszabadság nélkül szárnyaszegett madár. Aztán a „Nemzetközi Tanács“ nem is kötelező hiteczkék formulázására, hanem a vallásos eszmék tisztázására s azoknak egyesítésére alakult, a kik e munkában fáradoznak. S hogy ez a mi angol és ámériai hit-sorsosaink zászlója alatt történhetett meg, oly szép bizonyítéka az unitarizmus felekezetiellen irányának s éppen ezért egyesítő erejének, hogy e feletti örömlünket nem titkolhatjuk el.

És itt átadom a szót Bowie urnak, a ki az általa kiadott felolvasásokhoz irt előszavában ezeket mondja:

„Mindamellett, hogy a gyűlések nagyon látogatottak voltak, azokban kevés kivétellel mind olyanok vettek részt, a kik kisebb-nagyobb mértékben már azonosították magokat a szabadelvű állásponttal. S ilyen társulás szükkörű is marad mindaddig, a mig el lesz ismerve az, hogy a szellemi vallás igazságai, a melyeket minden egy-

ház szabadelvű egyénei vallanak, határtalanul nagyobb fontosságának a történelmi formáknál, a melyekre nézve minden idegenkedés és ellenszenv nélkül különbözhetnek az emberek. A régi confessionális korlátok ekkor magoktól leesnek. Már is gyarapszik minden országban azoknak száma, a kik erre az utat egyenetlik. A mikor ez a harez meg lesz nyerve, a szabad vallásos gondolkozás elfoglalja a maga tiszteletre méltó helyét a világban s nem fognak hiányozni annak további védői. Ez a győzelem azonban még messze van. A „klerikalizmus“ nagy hatalom a polgáriasult világban a 20-ik század kezdetén és a „Szabadelvűség“ kicsiny helyett foglal el — csak egy pont a látóhatáron — összehasonlítva az „Orthodoxia“ szervezett táborával. Ezzel szemben tehát a szabadelvű vallásos gondolkozóknak és munkálkodóknak szervezkedése is szükséges és beigazolt.“

Megszívelendő szavak lennének ezek hazánkban is. Mi ismételten örömrünkét fejezzük ki, hogy ez a szervezkedés az unitárius s más szabadelvű vallásos gondolkozók és munkálkodók nemzetközi Tanácsa megalakítása által megtörtént. Annak első gyűlésén megjelent s felolvasásaikkal közreműködők névsorán végigtekintve, — pedig a felolvasásoknak csak egy részét közölhattük — reménynyel nézünk a „Nemzetközi Tanács“ további munkássága elébe.

Végül megjegyzem, hogy a Tanács legközelebbi gyűlését 1903. szeptember havában Hollandiában vagy Svájcban fogja megtartani.

Mégis mozog a föld!

Kolozsvárt, 1902. június havában.

Ferencz József.

Imák mindkét nembeli hivek számára. *Irta: Szentábrahámi Mihály* unitárius püspök. Átdolgozta és ujakkal bővítette: *Csifó Salamon* unitar. lelkész, egyházi és püspöki titkár. Kolozsvár, Stein János m. kir. egyetemi könyvkereskedése 1902. 16. r. 347 l. Ez imák eredetileg a mult százévben irattak s eleinte kéziratban adták az üldözött hívők egymásnak. Nyomtatásban 1826-ban jelentek meg először. Most másodsor adatnak ki. Egy alázatos keresztény léleknek nyilatkozatai az élet különböző viszonyaival összekötve, mert minden életviszonyt, minden lelkiállapotot és kort felölel, minden foglalkozásra kiterjed. Mindenkinek érthető nyelven társalog Istennel, bensőséggel, igaz hittel. De azért emelkedett, porias sehol. Kéri a „a hittudomány“ írója, a vallásos meggyőződés formája. De a mit itt nyújt, az a mit nyújtania kell: az áhitat, a hitélet, melyet a hívőkben táplálni akar. Táplált sok időn keresztül és táplálni fog ezután is mindazokban, kik imáit olvassák. Az új kiadásban az imák részint javítva vannak, részint ujakkal bővítve. Átdolgozó igyekezett a javítást úgy eszközölni, hogy az imák eredeti formájukat el ne veszítsék és oly imákkal bővíteni (egy hétre való reggeli és estvéli imádság), melyeknek hangulata az eredetiekével összhangozzék. A munkálat szerencsésnek mondható.

A könyv kiállítása csinos, szép betűkkel van nyomva. Egy pár sajtóhiba ugyan maradt benne, mint a 18. lapon: „a Jézus Krisztust, mint idvezítőjüket ismernek“, az 53. lapon: meghajlom előtted e reggeli órában“, a mit egy következő kiadásnál kijavíthatni. A kiadáshoz Ferencz József püspök írt meleg ajánlatot. Hisszük is, hogy kedvelt imakönyv lesz és nemsokára újabb kiadása válik szükségessé. Ára vászonkötésben 2 korona.

Confirmatioi emlék. Irta *Demeter* Dénes h. karácsonfalvi unitárius lelkész. Székely-Udvarhely, Betegh Pál könyvnyomdája. 8. r. 84 l. A magyarorsz. unitárius egyház képv. tanácsa által elfogadott ifjusági irat. Ára 60 fillér. Az ifjuságnak van írva s a felnőttek is olvashatják. A meglett koruak, szülők is. Ez ismertető jel: hogy jól van írva. Imák versben és kötetlen beszédben; képek az egyház történelméből; hitelvek és szertartások; ünnepek: hasznos és épületes olvasmány mind. Írójuk eltalálta a hangot és a formát az ifjusági irathoz. A tartalom jól szolgál a czélnak: hogy a keresztény buzgóság és az egyházhoz való ragaszkodás erősíttessék. A történelmi részhez csatolt képek csak fokozzák az író által rajzolt képeknek hatását. A külső formában egy hiba látszik, melyet bizonyára a szerző is már észrevett. Az olyannak, a ki ily könyvet tud irni, nincs szüksége külső fogásokra s bátran mellőzheti is, mert a könyvet ugysis a tartalom teszi s nem egyéb. A munka maga, mely az egyház püspökei és főgonduokai névsorának közlésével zárul, nemcsak hogy megérdemli a pártolást, hanem teljes mértékben érdemes arra.

Bibliai történetek. I. rész: Ó szövetség, ára 80 fillér; II. rész: Új szövetség, ára 60 fillér, növendék-ifjak számára írta *Csifó* Salamon. A magy. Unitar. Egyh. Képvisező Tanácsa 1342.-901. sz. határozatával e művet a gymnasiumok és polg. iskolák I. II. o. számára tankönyvül elfogadta. Mindenesetre örömmel adunk hírt e könyvek megjelenéséről, mivel azok valóban hézagot pótolnak, a mennyiben nekünk unitáriusoknak ilyen tankönyvünk kiadva eddig nem volt. Nem veszi rossz néven azonban tőlünk szerző, ha a könyv sok jó oldala mellett, mint a bibliához való ragaszkodás, a történeteknek folyékony elbeszélése, jelezzük azt is, hogy irályi tekintetben itt-ott még kifogás tehető. Idejegyezzünk egy mondatot az I. részének 59. lapjáról: „Sámson megragadta az oroszlánnak két álcsonjtját s annál fogva kétfelé hasította s otthagya a döglött állatot“. Ezt így kellett volna írni: „Sámson megragadta az oroszlánt s két áll-csonjtjánál fogva kétfelé hasította“. Mert, ha így történt a dolog, az különben is csak megölt állat volt. Értelem

zavaró szavakat nem szabad használni az ily tankönyvekben. Egy második kiadás alkalmából, ha szerző az ily hibákat kijavítja, könyve csak nyerni fog vele. Addig is azonban melegen ajánljuk használatba vételét; némi rövidítésekkel elemi iskolák is használhatják. Nagyobb iskolák, ha a történeteket rövidnek találják, kapcsolatosan olvastathatják a bibliából is eredetiben. (i—n.)

A marosvásárhelyi czéhek történetéből. Irta: ifj. *Biás István*. 32 l. Marosvásárhely. A füzet érdekes dolgokat ad elé a marosvásárhelyi czéhek történetéből, melyek mutatják, hogy mily fontos szerepe volt a czéheknek a város gazdasági életében. Nagy Lajos király idejétől a czéhek megszüntéig sorol fel adatokat, reámutatva, hogy e városbeli czéhek szabályaik megalkotásában sohasem jártak el hazaellenesen. A szorgalmas ifju történetbuvárnak e füzete a történetírásban haladását tanusítja.

Felhívás előfizetésre. Pozsonyból a következő felhívást vettük: Hazánkban mind ez ideig nincsen szaklapunk, mely a theologiai tudomány hivatott munkásait szakszerű munkálkodásra tömörítené s a theologiai tudomány barátait önálló tanulmányokkal ellátná és vezetné. Alólirottak most elérkezettnek látjuk az időt egy ilyen theologiai szaklap megindítására. E vállalkozásunkban a prot. tudományos theologia minden barátjának és munkásának szives és készséges támogatását kérjük. A protestans theologiai tudomány minden ága az Iráson alapul s az Irásból táplálkozik. Ezért is Theologiai Szaklapunk első sorban a Szentírás tudományos kutatását tekinti hivatásának. De egyuttal az összes theologiai tudományágak szakszerű művelésének is teret nyújt. Tudományos jelleméből folyólag szaklapunk semmiféle iskola vagy párt vagy irányzat szolgálatában nem kíván állani, hanem egyedül csak a tudományos igazságot szolgálja. Feladatának tekinti figyelemmel kísérni a theologiai tudomány életének minden jelenségét és ezekről a magyar protestáns világot tájékoztatni. De célja különösen az, hogy felköltse a tudományos kutatás iránt való érdeklődést és munkakedvet s teret és ösztönt adjon a szakszerű tudományos theologiai munkálkodásnak. Ily módon reméljük, hogy önálló kutatások eredményeinek közlése által részt veszünk az általános theologiai munkálkodásban s a magyar tudományos theol. irodalom kifejlődését segítjük. Theologiai Szaklapunk negyedévenként 5 ivnyi terjedelemben jelenik meg Pozsonyban. Előfizetési árát évi 6 koronában, theologiai hallgatóknak évi 4 koronában állapítjuk meg, mely mindenkor egy összegben küldendő be Raffay Sándor theol. akad. tanár czimére Pozsonyba. Az első szám 1902. évi augusztus havában jelenik meg. A nyomtatandó példányok számának megállapítása végett kérjük e tudományos vállalkozás barátait, hogy az előfizetés szándékát velünk mielőbb, lehetőleg június hó végéig közölni sziveskedjenek. Kelt Pozsonyban, Kolozsvárott és Sárospatakon, 1902. május havában. *Raffay Sándor, Hornyánszky Aladár, Pokoly József, Dr. Tüdös István.*

KÜLÖNFÉLÉK.

Ferencz József püspök Gagyban. A magyarorsz. unitárius egyház püspöke jun. 22-én látogatást tett Gagyban, a II. József császár ideje óta híres udvarhelymegyei községben. A jó gagyiak mostanában nemcsak hogy császárt, királyt nem láttak, hanem más nevezetességet is alig. Ferencz József püspök hozzájuk ment, hogy hiveinek ujjannan épített templomát fölavassa. Nem kellett gyalog járni Gagynak határiban. Semmi furcsa historia. Azon már túl vannak. De egy fenn maradt, a mi történetüknek a jobb részét alkotja: a hitükhöz való ragaszkodás, a vallásos buzgóság, a mely ma is oly erős, mint régen s a mely most templomuk megújításában oly szépen nyilvánult. A hivei javáért fáradozó püspök ezt azzal méltányolta, hogy ékes szavakban elismeréssel adózott nekik a jó szellemért, melyet hiven ápolnak, az áldozatkészségért, melylyel az ősöktől örökölt templomot védik, fenntartják, építik. A főtiszt püspök urat Gagy vidékén mindenütt nagy ünnepélyességgel fogadták. A templom-felavatásra sokan jelentek meg más községekből is. Beszédei, a melyeket mondott, buzdításai, társadalmi érintkezése Gálfalvy János lelkész és hiveinél felejthetlenné teszék látogatását. A püspököt utjában Boros tanár kísérte, ki a fölavatásban szintén részt vett. A főtiszt püspök ur ez alkalommal a székelykereszturi gymnasiumot is látogatásával tisztelte meg, hol hasonló ünnepélyességgel fogadták.

Kőváry László kitüntetése. Kőváry Lászlót a kolozsvári Ferencz József-tudomány egyetem tiszteletbeli doctorsággal ruházta föl. Megérdemelt, méltó kitüntetés. Azok a jeles művek, melyekkel a történelmi irodalmat gazdagította, melyeket a művelődés-történetirő tulajdonságai jellemeznek, már rég megszerezték számára a nevet, hogy ő a történelemírásnak egyik mestere. S a kolozsvári egyetemet csakis üdvözölni lehet, hogy ily egyénnek a doctori czímet megadta.

A fővárosi templomok. Egyik fővárosi lap írja: 1889. decz. 20-ika óta, mikor a budapesti gyapjú-utczai német színház leégett, a németek minden igyekezete hiába valónak bizonyult a tekintetben, hogy a germán muzsának új hajlékot építsenek. De leszorult a német nyelv, legalább jó részben, az orfeumok szinpadjairól is, amint félig-

meddig kiverték a külvárosi kávéházakból is. A magyarosodás a magyar fővárosban évről-évre újabb és nagyobb hódítást csinál s úgyszólván megakadályozhatatlanul halad végcélja felé, noha utjába elég akadály kerül. Igaz örömmel konstatáljuk, hogy a magyar nyelv határozottan, minden kétséget kizáró módon hódít, daczára a magyarok németül tudásának s az erős magyar sovinizmus csökkenésének. Hódít pedig a maga erejével és hatalmával. De fájdalom, a magyarosodás terjedésének még mindig sok kerékkötője van s ezek között kiváló szerepet játszanak az egyházak, templomaik révén, a melyekben a német szó még mindig nagy úr. Budapesten a legtöbb zsinagógában németül szónokolnak és németül imádkoznak, bármennyire és bárhányszor hangoztassák is a budapesti zsidóság „csodálatos“ magyarosodását. Budapest katolikus templomaiban is még mindig kisebb és nagyobb mértékben használják azt a nyelvet, a melynek a magyar fővárosban színházat építeni nem lehet s a melyet a kávéházakból is kivertek. A német szó nemcsak Budán hallatszik, ahol a németiség nagyobb számu s ahol az öregek sokan vannak, hanem Pesten is, ahol pedig már az itt született német vajmi kevés. A templomok a magyarosodás ügyét nemcsak előre nem viszik, de határozottan hátráltatják s az a magyar ember, aki valamelyik ünnepen magyar hit-szónoklatot akar hallani, ugyancsak megjárja, ha már előre nem tájékozik afelől, hogy a magyar nyelv melyik templomban és hány órakeresendül meg. Kivétel csak a református és unitárius templom, a mely a magyar nyelvnek igazi őre. Valóban ideje volna már gondoskodni arról, hogy az erősen megmagyarosodott fővárosban mi szükség van annyi német szentbeszédre, mikor a magyar nyelvet az egyháznak majd minden hive érti.

A brit és külföldi unitárius társulat a következő évre elnökének *Richard A. Armstrongot*, liverpooli jeles papot választotta. Armstrong rövid, megkapó beszédben köszönte meg a választást, kiemelve a szabadság elvét, az igazságosságot, a jellemnek a hitvallásnál elébb becslését és a polgári kötelesség érzetét, mik az unitarismustól elválaszthatlanok. A gyűlés egyik napján dr. Drummond, az oxfordi theol. akadémia tanára tartott a Krisztusról érdekes hittudományi felolvasást. A társulatnak, a titkár W. Copeland Bowie jelentése szerint a múlt évben aláírásokból mintegy harmincezer korona jövedelme volt, a miből és alapítványai kamatából fedezte nem kis összegű kiadásait. A társulat legtöbbit áldozott templomépítésekre, gyülekezetek segélyezésére s külföldi missiora, összesen mintegy ötvenezer koronát. Több könyvet és füzetet is adott ki s azok közt Armstrong „*God and the Soul*“, „Isten és lélek“ című munkáját most már harmadik kiadásban. A gyűlés rokonszenvét fejezte ki a külföldi unitárius és más szabad-
elvű keresztények iránt s a budapesti egyházközséget Ferencz József

püspök ajánlatára továbbra is támogatásban részesíti. W. Blake Odgers ügyvéd mult évi elnöknek, valamint a titkárnak mult évi működésükért meleg köszönetet mondottak. A titkári tiszttel ismételtlen W. Copeland Bowiet bízták meg.

Dr. Hale Eduard bostoni unitárius pap ápr. 3-án nyolczvanadik évébe lépett. Az amerikai unitáriusok e napon nagy ünnepélyt rendeztek tiszteletére. Hale keresztény és polgári erényeit ünnepelték s nagy munkásságát, melyben benne foglaltatik az is, mit az 1873-iki budapesti értekezlet után, — hol az amerikai unitáriusok részéről ő, az angolok részéről Fretvell, a magyarok részéről Simén Domokos és Kovács János voltak jelen — a magyarországi unitáriusokért hazájában tett. Az ünnepélyre nemcsak az unitáriusok gyűltek össze sokan, hanem Boston minden felekezete és hivatalos testülete elküldte képviselőjét. George F. Hoar, Boston egyik kiváló polgára üdvözölte, tolmácsolva Boston szeretetét, a hol született; Worcesterét, hol pályát kezdett; Massachusetts-ét, mely tudja, hogy nálánál nincs érdemesebb fia; az Egyesült-Államok nagy és szabad országáét, melynek a hazafiságból új leczkéket tanított és oly sokféle módon szolgált. A köztársaság elnöke, Rooseveltt is üdvözlő levelet küldött, melyben azt mondotta: „Büszkébbek vagyunk polgárságunkra, hogy ily polgártársunk van.“ Dr. Hale tanulságos beszédben köszönte meg az üdvözlőket. Az ünnepély befejezése az a meglepés volt, hogy dr. Hale hazatérve, asztalán egy huszonnolczezer dollárról szóló utalványt talált, mint tisztelőinek elismerő ajándékát.

Californiai levél. Alameda, 1902. ápr. 14. Levelemet a Dr. Horatio Stebbinsről való megemlékezéssel kezdem. Dr. Stebbins a sanfranciscoi „First Unitarian Church“-nek volt harminczöt éven át papja s 1902. ápr. 8-án 79. évében meghalt szülőföldjén, Massachusettsben Cambridgeben. A Harvard egyetemen tanult s életének jobb részét Sanfranciscoban töltötte. Nemcsak lelkész volt, hanem a Californiában alapított egyetemnek huszonnégy éven keresztül egyik felügyelője. Egyike volt jobb szónokainknak. Az ő lelkészsége idejében építette a sanfranciscoi „Első Unitárius Egyház“ mostani szép templomát. 1899-ben gyülekezete ünnepélylyel ülte meg papságának harminczötödik évfordulóját és kétezer dollár tiszteletdíjban részesítette. 1900. tavaszán máj. 27-én vett búcsút Sanfranciscótól. Azután Cambridgeben élt, míg az ő Úra elszóltotta. — Az alamedai „First Unitarian Church“ lelkésze G. R. Dodson tiz évi otléte után Massachusettses államba ment. A Harvard egyetemen fokozatot akar nyerni s közben alkalmilag egyes helyeken prédikálni. Távozását az alamedai unitáriusok nagyon sajnálják, mert jó papok volt. Nehány hónapig bejáró lelkészek végezték a szolgálatot. Mig most a közellevő Oakland jeles lelkésze, B. Fay

Mills lett a mi lelkészünk is, legalább egy időre. Berkeleyben a költő-pap F. L. Hosmer hirdeti a mi kereszténységünket. Alameda megyében legnépesebb és legerősebb gyülekezet az oaklandi. Templomát 1887-ben Dr. Savage jelenleg newyorki lelkész avatta fel. Néhány évig C. W. Wendte szolgált itt mint rendes lelkész, azután Theodore C. Williams és J. T. Sunderland egy-egy évig és bizonyos ideig bejáró lelkészek, míg aztán jött ezelőtt két évvel B. Fay Mills Bostonból, hol éppen az időtájt esatlakozott az unitáriusokhoz, e kiváló tehetségű és ékesszavú pap, kivel e gyülekezet sokat nyert. Faragott kőből épített szép templomán néhány ezer dollár adósságteher volt. Francis Cutting gyülekezeti tag és neje egy alkalommal 2000 dollárt és többen 1000 és 500 dollárt adtak a célra és az adósság ma törlesztve. A new-englandi gyülekezetek is ma úgy tekintik az oaklandit, mint egyikét Amerika nagy unitárius gyülekezeteinek. *J. F. Buttrick.*

Talmage. Bevégezte pályafutását. Amerikának volt egyik leg-híresebb prot. hitszónoka, de nevét ismerték Európában is, közelebről hazánkban is. Brooklyn-ban működött a leghosszasabban. Ugynevezett „Tabernacle“-ben prédikált, egy nagy színházhoz hasonló épületben, mint Spurgeon Londonban. Hatalmas szónoki erő volt, bár kifejezései sokszor sértették a jóízlést A gyakorlati lelkészségtől néhány évvel ezelőtt visszavomult. Ápr. 13-án halt meg Washingtonban 70 éves korában, örökösire nevét és háromszázezer dollár vagyont hagyva.

A Szent-szívesek. Gustave Téry francia író bizonyos idővel ezelőtt azt állította, hogy a r. katholicismus szent-szív imádássá változik át. Most egy könyvben, (*Les Cordicoles* 1902. Paris) okmányokkal bizonyítja meg állítását. Oly részleteket közöl, melyek semmi kétséget sem hagynak fenn a jezsuitáktól sugalmazott e lealacsonyító babona jelleme iránt. Kimutatja, hogy tényleg a jezsuitáknak lehet e cultust köszönni. Alacoque kisasszony XIV. Lajosnak azt ajánlta, hogy változtasson politikát, hogy szentesítse a „szent szív politikáját“. Lachaise atya hiába fáradozott, hiába járt közbe ez ügyben. A király tagadó választ adott. A pápaság is eleinte éppen úgy idegenkedett, mint a Bourbon királyi ház, ez új cultustól. Háromszor terjesztették az ügyet a pápai szentszék elé, 1697-ben, 1727-ben és 1729-ben, de a ritusok congregatioja mindannyiszor elvetette, habár azt mondták, hogy itt csak symbolikus szívről van szó. XIV. Kelemen pápa felindulva kérdezte, miért nem kívánnak már „Szent szem-ünnepet“ vagy „Szentoldal-ünnepet“ is; és Renaud lelkész, a jezsuiták ellensége meg, miért nem kívánnak „Szent mirigy“ és „Szent agyvelő ünnepet“ is. De a jezsuiták kitartottak és XIII. Clement pápa alatt 1765-ben megnyerték a Szent-szív-ünnep szentesítését. 1852-ben Foresta jezsuita atya azt javasolta,

hogy emeljenek templomot a Szent-szívnek. 1856-ban a trónörökös keresztelése alkalmával a Párisba összegyűlt püspökök azt kívánták, hogy a Szentszív-ünnep tétessék a kath. szertartás alkotó és szükségképpi részévé. IX. Pius, a trónörökös keresztapja, ki a szeplőtelen fogantatás dogmáját is megerősítette, beleegyezett e kívánságba. 1857-ben Pie, poitiers-i püspök azt írta, hogy a Jézus szent szive cultussa a kereszténység quintessentiája. Az azután következő évben a Szent Szűz Lourdesban megjelent Bernadette Soubirousnak. 1858. márt. 25-i látományban a gyermeknek azt mondta, hogy „szeplőtlenül fogant“, igazolva a jezsuitáknak annyira kedves új dogma közzétételét. 1864-ben, a Syllabus évében, IX. Pius szentté avatta Marie Alacoque-t. 1873-ban törvényt szavaztak meg, hogy Párisban a Montmartre-n emeljenek egy nemzeti fogadalmi templomot a Szentszívnek s éppen azon a helyen építették fel, hol Loyola és hat társa 1534. aug. 15-én a jezsuita rendet alapította. A mostani pápa folytatta elődei munkáját. 1889. jun. 29-én a Szentszív-ünnepet elsőrangú üneppé emelte. A marseille-i püspökhöz intézett levelében azt írta, hogy „a Gondviselés szándéka volt az, hogy Franciaországot a Szentszívvel egyesítse“. S a Vatikánban az V. Pál pápa kápolnijában az emberi nemet a Szentszívnek szentelte. 1890-ben helyben hagyta a Szentszív nemzetközi szövetségének szabályait. Az így megállított és szentesített babonának megvannak a maga szertartásai és gyakorlatai, köztük az éjszakai imádkozás. De nemcsak Franciaországban pusztít a Szentszív-cultus, — mondja Téry — hanem más országokban is. Sajnos, hogy nemcsak ott, hanem egyebek közt a mi hazánkban, Magyarországon is. Itt is szaporodnak a Szentszivesek. Még nem jutottunk éppen annyira, mint a délamerikai Equateur köztársaság, melynek nemzetgyűlése 1884-ben elhatározta, hogy Equateur „Jézus szent szive köztársasága“ legyen és hogy Szentszív templomot építsenek. De az ország fővárosában, Budapesten a „Sacré-Coeur leánynevelő“ intézet után itt is van már Szentszív templom. A jezsuiták már itt is építettek „Jézus Szentszívéről“ címzett templomot. Szaporodnak a szentszivesek. A felvilágosult róm. katolikusok nem nagy örömré terjed a szentszív-cultus s a babona.

Németországban az ultramontanok újabban ismét kísérletet tettek egy türelmi javaslattal, hogy a kitiltott jezsuitáknak az országba beengedését megnyerjék. Az ugynevezett centrum pártt mindenképpen igyekezett a legkedvezőbb színben tüntetni fel a róm. kath. egyházat. Az egyik tagja a javaslat feletti vitában azt kérdezte: „Hol állította valaha a római katolikus egyház, hogy a ki ez egyháznak nem tagja,

nem idvezülhet? Ez még sehol meg nem történt. A róm. kath. egyház az idvezülés lehetőségét nemcsak a hozzá nem tartozó keresztényekkel szemben nem vonja kétségbe, de még a pogányokkal szemben se. A r. kath. egyház sohasem állított fel oly tételt, hogy az idvezülést másoktól megtagadja, s nem is fog állítani, mert Krisztus sem állította, hogy a pogány azért, mert nem tartozik a róm. katolikus egyházhoz, nem idvezülhet. Mily szeretetlenség, mily keresztényietlen gondolkodás kellene ahhoz, hogy valaki ilyen tételt állítson fel. Még millió és millió pogány van, kik sohasem hallottak a katolikus egyháztól, kiknek sohasem volt alkalmuk arra, hogy csak kath. papot, vagy csak egy kath. világi embert is lássanak és hasonló módon vannak számtalan protestausok. De úgy látszik a németbirodalmi gyűlés többsége nem feledte el Bismarck szavait: „A róm. kath. egyház nem tűr más isteneket maga mellett.“ A lapok is fejére idézik az illető képviselőnek, Bachemnek a róm. kath. könyvek tanításait, hogy „ezen az egyházon (a róm. katolikuson) kívül nincsen üdv.“ Továbbá azt az esküt, mely mellett Natália volt szerb királynőt a keleti egyházból a római egyházba felvették, mely szerint „senki sem idvezülhet másképp csakis az által a hit által, melyet a katolikus, apostoli római egyház ismer, vall és tanít“.

A szerzetes rendekről. Dr. Walcker német jogtudós ezeket írja: „A szerzetes rendek ma is hatalmasok, sőt a különböző országokban mind gyarapodnak. Mindazonáltal azoknak egyszerre, vagy lassanként való megszüntetése csakis idő kérdése kell hogy legyen. Már a tizennyolczadik százévben Ickstatt, a nagy róm. katolikus jogtudós utal arra, hogy a szerzetes papság a világi papságot sértő versenyt idéz elő, például a gyóntatásnál, miseolvasásnál (és még az ajándékozások dolgában is.) A rendeknek, s különösen a jezsuitáknak a püspökökhez való viszonya nem egy esetben nagyon feszült. Ezt a dolog természete hozza magával. Manning bibornok (Angliában) például annyira ellene volt a jezsuitáknak, hogy életírója Purcell 1895-ben nem merte azokat a nyilatkozatokat közölni, melyeket Manning a jezsuitákról tett. Pedig Purcell még nem is theologus, hanem jogtudós. Lehet gondolni, hogy mily erős nyilatkozatok lehetnek azok. Akárhány ir, francia és spanyol szerzet ipart űz, részint nő, részint férfi munkásokat alkalmazva. Vannak mosó, fonó, liqueur készítő és más intézeteik, melyekkel az iparosoknak csinálnak versenyt. Franciaországban és egyebütt is a szabadelvű róm. katolikusok közt sokan vannak ellene az assumptionistáknak, jezsuitáknak, a keresztény-testvéreknek és nővéreknek. Ha ehhez még hozzá vesszük a szerzetekre vonatkozó új francia törvényt s az austriai, olaszországi és franciaországi mozgalmakat és az ugynevezett amerikanismust — az amerikai szabadelvű róm. kath. irányt, a szabadelvű catholicismusnak a római szentszékkal

szemben mindinkább ellenséges magatartását — az ember arra a következtetésre jut, hogy a XX. százévben elébb vagy utóbb nagymérvű saecularisatiók várhatók. Természetesen a munkára nem való barátokról és apáczákról gondoskodás kell hogy történjék.

A katolikus egyház mérlege. Yves Guyot, hires francia nemzetgazdász és volt minister érdekes könyvet adott most ki „Az Egyház társadalmi és politikai mérlege“ czímmel. Különösen érdekesek a könyv statistikai adatai. Yves Guyot kimutatja, hogy Europa katolikus nemzeteinek népessége 1801-től 1900-ig 86 millióról 145 millióra emelkedett, míg a nemkatolikus nemzetek (protestansok és orosz óhitűek) népessége 77 millióról 200 millióra nőtt. Ha Amerikát is hozzáveszünk ehez a statistikához, akkor száz év alatt a katolikus államok népessége 96 millióról 178 millióra, a nemkatolikus államok népessége 92 millióról 285 millióra emelkedett. *Az előbbiek tehát száz év alatt alig érték el a kétszeresét volt létszámuknak, míg az utóbbiak több mint háromszoros számot értek el.* Százalékban is ki lehet fejezni ezt a viszonyt. 1801-ben a katolikus államok a népesség 51 százalékát, a nemkatolikus államok a népesség 49 százalékát tették ki Európában; 1901-ben pedig a katolikus államokra az európai népesség 38 százaléka, a nemkatolikus államokra 62 százaléka esett. Az előbbiek 13 százalékkal megfogytak, az utóbbiak ugyanannyival megszorodtak. Manapság a nemkatolikusok a civilizált népességnek csaknem *kétharmad* részét teszik ki

Magyarország vallási statistikája a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a következő. A római katolikus vallás népességünkben 9.919,913 hívőt számlál. A görögkeletiek száma 2.815,713-at tesz, az evangélikus reformátusoké 2.441,145-öt. Egy millión felüli hívője van még a görög szertartású katolikus vallásnak 1.854,143 és az ágostai hitvallású evangélikusoknak 1.288,942. Az izraeliták 851,378-an vannak; unitáriusok 68,568-an, míg egyéb telekezetekhez tartozók és felekezeti köteleken kívül állók 14,760-an. A magyar anyaországban a római katolikus vallás hívőinek száma nem éri el egészen az abszolút többséget sem, bár 1890 óta közel egy százalékkal gyarapodott. Szaporodást tüntet föl az izraeliták aránya is, 47 százalékról 49-re; az unitáriusok arányszáma változatlan maradt, a többi felekezeteké csökkent. A római katolikusok után a legnépesebb egyház az evangélikus reformátusoké, a mely az ország lakosságának 144 százalékát számlálja hívei közé; a görög-keleti, az összes lakosság 131 százalékkal, a görög-katolikus 10.9, az ágostai hitvallású evangélikus 7.5 százalékkal. A római katolikus vallás az anyaországban az északnyugati részekben van leginkább elterjedve, a két görög szertartású hitfelekezet pedig inkább a keleti és délkeleti részekben. Az evangélikus református vallásnak a Duna-Tisza köze s a Tisza balpartja a főerősége, míg az ágostaiak a Duna balpartján kívül egybűtt szorványosan vannak. Az unitáriusok főleg a Királyhágóntúli részekben alkotnak csoportokat, de a Királyhágón innen is van néhány unitárius csoport; az izraeliták városokban s az észak-keleti felvidék némely vármegyéjében élnek nagyobb tömegekben.

Dr. Holtzmann, strassburgi theol. tanárt 70-ik évi születésnapja alkalmából Németország minden részéből nagy számmal üdvözölték a szabadelvű protestánsok. Ünnepezték, mint „a szentiratok valódi doctorát“, ki azoknak megértésére, tartalmuknak megismerésére az utóbbi pár tizévből oly műveket nyújtott, hogy a nem szabadelvű irányt követők is néki a megérdemelt elismeréssel adóznak. A strassburgi híres szabadelvű francia prot. theol. facultás megszűnt, mikor Németország Elsat elfoglalta, de a szabadelvűség tovább folytatódott az új prot. theol. facultáson, melyet Németország ott alapított. És ez első sorban Dr. Holtzmann érdeme.

A párisi prot. theol. facultas ünnepélya. 1877. márt. 27-én a francia kormány egy határozatában a Strassburgban elvesztett prot. theol. facultasnak újra felállítását mondta ki és ugyanazon év jun. 1-én a facultas meg is nyíttatott Párisban. Ennek emlékére most a huszonötödik évfordulón ünnepélyt tartottak a francia protestánsok. Megemlékeztek azokról a férfiakról, kiknek a facultas felállítását köszönhetik: Lichtenbergerről, Sabatier-ről, Waddingtonról, ki a kormányi határozatot aláírta; Ferryről, ki 1879-ben, mikor a facultasnak az Arago boulevardon külön épületet emeltek, annyi jókaratot tanusított; Gambettáról, ki annyiszor szólalt fel és annyit tett a facultas érdekében. És e nevekhez adták még később a lapok a Colaniét, a ki ha közvetlenül nem is munkált arra, hogy „a nagy hajótörésnek a maradványa“ megmentessék, de a kinek közvetve nem kis része volt a munkában. Jules Ferry korábbi időben Strassburgban volt és nagy bámulója Colaninak és az iránta való tisztelet nagyon is hozzájárult ahhoz, hogy fölkeltse és megtartsa azt az érdeklődést, melylyel ő a facultas iránt mindig viseltetett. S megemlékeztek az ünnepélyen a régi, a strassburgi facultásról is, „mely nyitott kapú volt, hol a francia szellem a némettel közlekedett“, megemlékeztek Reussról és társairól, a kik a két nemzetnek különböző tulajdonságait egyesítették magukban és létrehozták: a mit a theológiában „Strassburgi iskolának“ neveznek. Ennek az iskolának hagyományait hozták át Lichtenberger és Sabatier a párisi facultasba, e hagyományokat követték ők és társaik. A párisi facultas is, mint a strassburgi arra törekedett, hogy egyesítse a tudományt és a hitet; huszonöt év alatt csakis arra munkált, hogy növendékeiből igaz és őszinte szellemben tudományos embereket neveljen, tanításának elemeit a történelemből és az emberi lélek tanulmányozásából merítve, és egyszersmind hívő egyéneket, a keresztény szolgálatnak lelkes, buzgó munkásokat, a mely szolgálatnak, hogy a Mester szellemé-

hez hű legyen, nem szükség, hogy az emberi természetet megrövidítse, ellenkezőleg arra kell törekednie, hogy mindez elemeket teljes és összhangzatos egységekre vigye. Az ünnepélyen jelen volt és beszélt a közoktatásügyi miniszter is, beszédében a többek közt ezeket mondva: „Az önök facultasa az állam facultasa, nem azért mert annak szervezését egyik elődöm jegyezte alá, hanem mert a protestantismus történelme elválaszthatlanul össze van kötve az emberi gondolat felszabadításának történelmével. Önök a mieink, mert intézetükben az egyetem szelleme lehel; mert ott szabadon vizsgálódnak, mert ott az emberi gondolat evolúcióját követik, az előítélettől, a pártszellemtől, minden homályosságtól ment igazságot keresik“. Ha minden államban így beszélne a miniszter a szabadelvű protestans intézetekről!

A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1901—1902. iskolai évről. Szerkesztette dr. Gál Kelemen igazgató. XXIII. évfolyam. Nyomatott az „Ellenzék“ könyvnyomdájában. A kollégium történetének e nagy esztendejéről a rendes értesítőknél egy sokkal nagyobb és vaskosabb kötetben számol be dr. Gál Kelemen igazgató. A könyv elején foglal helyet mindjárt az új kollégium építésének története, melyet az igazgató irt meg gonddal és sok utánjárással. Ez magában foglalja a megnyitási ünnepélyességek lefolyásának történetét s az ekkor elmondott szebbnél szebb beszédeket. Mindjárt utána következik, mintegy kiegészítésként Pákei Lajos tollából a kollégium leírása. Ezután jön dr. Kiss Ernő tanárnak a jóltevők emlékünnepején felolvasott szép tanulmánya Bölöni Farkas Sándorról. Közölve van ezután az „Internatusi szabályzat“, mely az érdeklődőknek e tárgyban kellő tájékozást nyújt. Ezután következik az igazgatónak egy másik érdekes közleménye, e czimen: *Adatok a kollégium 1901—1902. isk. évi történetéhez*. E közleményben le van írva az átköltözökös, tanárok beiktatási ünnepélye (Pálfi Márton, Lassel Gyula, Hudegh Mihály és dr. Kis Ernő), változások a tanári karban, tanulmányi ügyek, valláseszkösi, fegyelmi és egészségi állapot, iskolai ünnepélyek, látogatások, osztálytalálkozások stb. Végül következik a vizsgálatok rendje, mely május hó 5. től június végéig terjedt. Vizsgáló biztosok voltak az E. K. T. részéről Kozma Ferencz, Fekete Gábor felügyelő gondnokokon kívül Nagy Lajos, Molnár Sándor, Gál Jenő, Benkő Mihály, Gyöngyösi Béla, Gyulay László, Gyulay Árpád, Mikó Imre, Zsakó István, Keresztély Lajos, Orbók Mór, dr. Veress Vilmos egyh. tanácsosok. *A bennlakó tanulók száma*: a) A papnevelő intézetben 15. b) A gimnáziumban 157, melyből unitárius 131, ref. 8, r. k. 9, ág. ev. 1, izr. 6, gör. kel. 1, gör. kath. 1. c) Elemi iskolában 3 unitárius. d) Egyetemi hallgató 13. Összesen: 174 tanuló lakott benn. A konviktusi alapítványokról is beszámol az értesítő. Nagyobb alapítványok: 1. Ferencz József püspök és neje Gyergyai Anna alapítványa 2000 korona. 2. Daniel Gábor főgondnok évenként, míg él, 210 korona. 3. Br. P.-Horváth Kálmán főgondnok élete fogytáig évenként 210 korona. 4. Szentiványi Gyula köri felügyelő gondnok ily czimen 210 korona. 5. Árkosi Benkő Mihály kolozsvári egyházközségi gondnok alapítványa 4000 korona. Alapítványokat tettek még Benezédi Gergely tanár és neje Mikó Klári a tanárok özvegyei és árvái javára 200 korona. Az unitárius leányok a kou-

viktus czéjaira 800 korona. Bölöni egyházközség ugyan e czélra 5000 korona. Közli az értesítő a fontosabb rendeleteket is. Beszámol a felügyeletről, az igazgatóság működéséről, mely hű képet nyújt a lefolyt tanévi tevékenységről. A papnevelő intézet és elemi iskola működéséről is beszámol az értesítő a már ismert pontossággal és részletességgel. Közli a tanári testület létszámát működésük idejével együtt, a végzett tananyag künutatását, továbbá az ifjusági önképzőkör, daloskör és Apollókör működését, jelezve azoknak szép tevékenységét. Feltünteti az értesítő a könyvtárak, tanszerek és gyűjtemények szaporodását is. Végül jön a tanulók érdemsorozata, összes létszáma és a jövő évre szóló előleges jelentése az igazgatónak. Dr. Gál Kelemen igazgató derekas munkát végzett az értesítő összcállításával.

. . . i . . . n.

Hódmezővásárhelyi egyházközségünk ha változnak papjai, szerencsésnek mondhatja magát mégis abban, hogy jó erőket nyer. Mostani lelkésze Gálfy Zsigmond után, ki Tordaaranyos megyébe jön, Ádámosi Gábor megy oda, ki szintén jelesen végezte a teológiát.

Tudori vizsga. A kolozsvári Ferencz-József tudományegyetemen közelebbről Mikó Imre, Mikó Imre kolozsvári kir. ítélőtáblai bírónak a fia, a jog- és államtudományokból szigorlatot állott és tudorrá avatott.

A Channing-House Schoolban a magyar tanuló az 1901—2-ik évben Boer Lenke, Dr. Boer Jenő leánya volt. Ő is mint elődjei: Buzogány Mariska, Fang Erzsébet és Kovács Irén, *Miss Sharpe* nemeslelkű alapítványát élvezte. Kitünő eredménnyel vizsgázott. Az angol nyelvet jól elsajátította, s angolos természetével annyira megnyerte hitrokainak rokonszenvét és szeretetét, hogy többször meghívták egyes családokhoz vidékre is. Nemsokára ismét szerettei körében lesz. Hozza Isten, jó egészséggel s legyen javára és előnyére az angol gyakorlati és erényes családi élet, melynek ottan szemlélője volt. A menyinyiben unitárius leányaink közül, különösen a ki képezdét végzett s angolul is valamit tud, valaki óhajtana menni a Channing-House Schoolba egy vagy két évre, jelentkezzék a főtisztelendő püspök úrnál s ő szívesen közvetíteni fogja a dolgot.

Szigethi Mózes. Elhunyt hetvenhárom éves korában. Becsülettel munkálni, az életet Isten törvénye szerint folytatni, családi, egyházi és polgári kötelességet teljesíteni, józan vallásosságot és jó erkölcsöt követni: ez az egyház eszménye tagjaira nézve; hogy ilyenek legyenek, ez az egyház törekvése. Az ilyenek egyben az egyház és az egészséges polgári társadalom valódi eleme. Ezek közé tartozott Szigethi Mózes, kolozsvári egyházközségünk tagja. Józan keresztény és jó polgár volt; élete tisztesség. És hogy az a szellem és erkölcs tovább tolytatódjék, annak azzal is kívánta a maga részéről bizonyosságát adni, hogy egyházközségének kétszáz koronát hagyományozott.

Gyászhirek: Báró Petrichevich Horváth Kálmán főgondnokot és családját fájdalmas veszteség találta. Báró P. Horváth Kálmáné, szül. gróf Csáky Katalinnak édes anyja: özv. Adorjáni és keresszegi gróf Csáky Györgyné szül. Toroczko-Szentgyörgyi gróf Thoroczka

Eszter életének 75-ik, özvegységének 13. évében máj. 31-én Kolozsvárt övéinek nagy fájdalmára elhalálozott. — Benczédi Gergely főisk. tanár és neje Mikó Klári érzékeny veszteséget szenvedett fiok *Benczédi Ferencz* I. éves joghallgató jun. 2 án 19 éves korában történt halálában. A korán elköltözött ifjút a jó szülők mellett testvérei: Zsuzsika, dr. Nyiredi Gézáné, Andor és László gyászolják a legfájóbban és nagyszámu rokonság. — *Szigethi Mózes* városi polgár élete 73, házassága 52-ik évében ápr. 29-én jobb létre szenderült. Szigethi Mózesné, Jelen Juliánna jó férjét, Szigethi Anna, B. Bakk Lajosné, Szigethi Róza, Csiky Z.-né atyjukat, özv. Szigethi Béláné, Bagaméri Veron apósát, Szigethi Zoltán, Aranka, Árpád nagyatyjukat gyászolják benne. — *Finta Jolán* élete 43. évében Tordán megszűnt élni. A szenvedéstől megváltott jó nőt, özv. Finta Miklósné nevelő anyja, Finta Miklós testvére, Székely Miklós kir. törv.-széki bíró, Székely Dénes birtokos unokatestvérei, Rédiger Béla ny. alispán és számos rokon fájlalja. — *Özv. Szabó Áronné*, nagykadácsi Sárdi Juliánna, ápr. 6-án élete 84. özvegysége 7. évében Koronkán elhunyt. Sárdi Lőrincz kolozsvári magánhivatalnok testvérét gyászolja benne. — *Özv. Nagy Józsefné*, Fehér Róza élete 81. özvegysége 32. évében Kövenden elhalt. Kövendi Nagy Miklós és Nagy Jolán, Derzsi Árpádné édes anyjukat veszítették az elköltözöttben.

ARANYKÖNYV.

Adomány a nagyajtai egyházközségnek

F. évi április hó 15-én elhalt Özv. Gyenge Jánosné szül. Kisgyörgy Borbára buzgó egyháztagnak a nagyajtai unitárius egyházközség „Kepeváltsági pénz-alapja“ javára végrendeletileg 20 koronát hagyományozott. Legyen emlékezete áldott s nemes példa-adása buzdítson sokakat áldozásra.

Nagy-Ajta, 1902. május 11.

LŐFI ÖDÖS,
lelkész.

Adakozás a siménfalvi egyházközségben.

László Péter és neje Tiboldi Judith kegyeletes érzelnöktől indítatva, nemes gondolkodások által vezéreltetve, az élet tavaszán elhalt két leány gyermekök: Anna és Zsuzsánna emlékét egy 200, kétszáz koronát tevő „Harang-alap“ létesítésével örökítették meg egyházunk kebelében.

A szerető szülők vérvő szíve a jótéteménynek égi harmatától nyerjen enyhületet; ezt kívánjuk, midőn a magunk és egyházközségünk nevében hálás köszönettel emlékezünk meg a nyilvánosság előtt is alapítványukról.

Alsó-Siménfalván, 1902. május hó.

KIBÉDI FERENCZ,
egyh. gondnok.

VARGA DÉNES,
unitár. lelkész.